

Research Institute of Development
and European Affairs

 Inclusive Peace
setting change in motion

OBLIKOVANJE MIRA: UKLJUČIVANJE ŽENA U MIROVNI PROCES KOSOVA I SRBIJE

APRILA **2024**

Finansira

**Women's Peace &
Humanitarian Fund** ▶▶▶

A United Nations & Civil Society Partnership

Oblikovanje Mira: Uključivanje Žena u Mirovni Proces Kosova i Srbije

Aprila 2024

Oblikovanje Mira: Uključivanje Žena u Mirovni Proces Kosova i Srbije

Ovaj izveštaj o politici finansira:

Odricanje od odgovornosti: Stavovi i analize u ovom izveštaju su isključivo stavovi RIDEA-e i Inclusive Peace, ovi stavovi ne odražavaju stavove donatora.

Autor: Istraživački Institut za Razvoj i Evropske Poslove (RIDEA) & Inclusive Peace

Aprila 2024

REZIME	3
I. UVOD	6
II. METODOLOGIJA	6
III. TEORIJSKI OKVIR	8
1. Model I Mirovni Procesi I Inkluzija Žena: Opšti trendovi	8
2. Uključivanje tokom implementacije	10
3. Faktori Procesa I Konteksta koji Omogućavaju ili Ograničavaju Uključivanje Žena	12
4. Okvir Višestruke Diplomacije	14
5. Uključivanje Žena u Mirovne Procese Model II	16
IV. KLJUČNI NALAZI	17
Uvod	17
1. Uzimanje u Obzir Lekcija Naučenih u Procesima iz Prve i Drugog Modela	18
1.1. Ukupna Procena Konteksta: Kritične Tačke I Procesi na Model I	18
1.2. Sprovođenje Sporazuma između Kosova i Srbije	20
1.3. Inicijative na Model II na Kosovu i Uloga Različitih Aktera	21
2. Zastupljenost Žena Kosova i Uključivanje u Mirovne Procese	24
2.1. Uključivanje Kosovskih Žena u Procese na Model I	24
2.2. Ograničavajući Faktori za Uključivanje Žena	25
2.3. Uključivanje Žena na Model II I Prelazak iz Modela II na Procese Model I	27
2.4. Uključivanje žena i Uključivanje u Implementaciju	28
3. Uključivanje Prema procesima na Kosovu	29
3.1. Ulazne Tačke i Strateške Preporuke za Povećanje Uključenosti Žena u Procese na Model II	29
3.2. Implementacija I Praćenje	31
3.3. Angažovanje Međunarodnih Aktera za Podršku u Inkluzivnim Procesima	32
IV. ZAKLJUČCI	33
V. PRILOZI	35

REZIME

U februaru 2023. godine, Republika Kosovo i Republika Srbija (u daljem tekstu Kosovo i Srbija radi kratkoće i doslednosti), uz podršku Evropske unije i Sjedinjenih Država, postigle su sporazum o normalizaciji, nakon čega je usledila implementacija Aneks potpisan 18. Marta. Ovo je shvaćeno kao izraz obostrane posvećenosti pronalaženju rešenja za dugogodišnje probleme. Međutim, mirovni proces se suočio sa značajnim preprekama, posebno u pogledu implementacije sporazuma o normalizaciji. Uprkos brojnim empirijskim dokazima o pozitivnom efektu veće uključenosti žena u političke procese kao što su uspostavljanje mira i izgradnja mira, i normativnim zahtevima za većim učešćem žena u političkim procesima, sadržanim u agendi Žene, mir i bezbednost, usredsređenom oko Rezolucije SBUN 1325, žene isključivanje iz mirovnog procesa Kosova i Srbije takođe i dalje traje.

Proces normalizacije između Kosova i Srbije nije izolovan iz šireg konteksta savremenih mirovnih procesa. Nalazi i iskustvo iz istraživanja, politike i prakse sve više naglašavaju potrebu da se istraže alternativni prostori i pristupi stvaranju mira i izgradnji mira kako bi se rešili zaustavljeni pregovori i deficiti u implementaciji. Ilustrovano primerima trenutno zaustavljenih formalnih mirovnih procesa, kada se krećete kroz višeslojne procese, dva različita pitanja dolaze do izražaja: kako uspostaviti nove prostore i ulazne tačke za stvaranje mira i izgradnju mira na različitim nivoima i kako prevazići prepreke u formalnom i neformalnom prostora za povećanje učešća istorijski marginalizovanih aktera kao što su žene.

S tim u vezi, pristup sa više modela, koji je dugo pravio razliku između formalnog modela I i neformalnog podešavanja modela II, bio je instrumentalan u razumevanju inkluzije na različitim nivoima. Okvir u sledećem izveštaju se, dakle, oslanja na sekundarnu literaturu i uporedne dokaze o „uključivanju“ i „multimodela“ modelu za analizu primarnih izvora o mirovnim procesima između Kosova i Srbije. Analiza intervjuja ima za cilj da posluži dvema primarnim svrhama: prvo, da se sagledaju lekcije naučene iz mirovnih procesa između Kosova i Srbije, i drugo, da se ispita pitanje inkluzije žena, pružajući uvid u strateške opcije za unapređenje uloge žena u model II i vrši uticaj na formalni proces modela I.

Izveštaj koristi kvalitativnu studiju od 43 strukturirana intervjuja koji uključuju političke aktere, civilno društvo i međunarodne aktere direktno ili indirektno angažovane u stvaranju i izgradnji mira na modelima I i II na Kosovu. Oslanjajući se na koncepte iz postojeće teorije i normativne okvire međunarodne politike i analitičke okvire koje je razvio Inkluzivni mir, prikupljanje

podataka o uključivanju žena u model II odnosilo se na tri različita perioda u mirovnom procesu Kosova i Srbije: dosadašnje iskustvo angažovanja žena u formalnim i neformalnim procesima, kontekst faze implementacije Briselskog sporazuma, i budućih puteva da se tekući procesi učine inkluzivnijim. Uloge, doprinosi i uticaj žena – i aktera civilnog društva šire – u fazama pregovora i implementacije su stoga bili u srži istrage.

Ključni nalazi

Podaci intervjua otkrili su suprotne perspektive u pogledu potencijalnih rešenja za rešavanje opšte prepoznatog zastoja. U svim intervjuima, ono što se ističe u ovom širokom spektru perspektiva je zajedničko razumevanje da su žene isključene i da postoji potreba da se poboljša njihovo uključivanje

Prvo, mirovni procesi između Kosova i Srbije se smatraju u zastoju, a politički akteri ih doživljavaju kao platformu za nepotrebne kompromise ili igru sa nultom sumom. Drugi izražavaju zabrinutost zbog slabih unutrašnjih obaveza i smanjenja spoljne poluge EU, koja je predvodila napore u dijalogu koji imaju za cilj unapređenje procesa. Nalazi potkrepljuju pojam široko isključive prirode procesa, pri čemu ga mnogi ispitanici kritikuju da je elitistički, odozgo na dole i nametnut od strane međunarodnih aktera

Drugo, intervjui stavljaju u fokus izazov smislenog uključivanja žena, posebno u smislu da budu prisutne, ali nisu zastupljene. Uprkos napretku u zastupljenosti žena na vodećim pozicijama, ovaj napredak nije uspeo da se prevede u širu smislenu inkluziju i nedostatak istinske posvećenosti rodno osetljivoj agendi.

Treće, što se tiče uključivanja žena u model II, samo je ograničen broj učesnika koji su bili direktno angažovani u prethodnim inicijativama mogao da identifikuje konkretne primere doprinosa žena dijalogu Kosovo-Srbija. Čak iu nekoliko primera prethodnih napora, žene glumice su naišle na prepreke u prepoznavanju. Najistaknutiji faktori koji ograničavaju uključivanje žena u mirovne procese u vezi sa procesom i kontekstom uključuju nedovoljnu zastupljenost u donošenju odluka i formalnim pregovorima i društvenim stavovima i očekivanjima koji se odnose na rodne uloge na Kosovu.

Izveštaj identifikuje sledeće ulazne tačke i opcije za napredovanje i unapređenje uključivanja žena u mirovni proces na model II i prelazak preko modela:

- Ponovno promišljanje i promena pristupa i strategija o inkluziji u odnosu na domaće i međunarodne aktere;

- Lokalno vlasništvo i intersekcionalni pristup u razvoju kriterijuma uključivanja;
- Promovisanje izgradnje poverenja i pomirenja na lokalnom nivou (i povećanje lokalnog angažovanja);
- Poboljšana transparentnost i komunikacija između vlade i civilnog društva na Kosovu;
- Razvijanje zajedničkih strategija zastupanja među kosovskim ženama graditeljama mira;
- Uspostavljanje konsultativnih mehanizama između aktera iz Modela I i Modela II;
- Promena obima dnevnog reda kako bi se osiguralo da je rodno osetljiv.

Ispitanici u intervjuu su podvukli da mnogi smatraju da je poboljšanje inkluzije žena neophodno za održivu uspešnu implementaciju mirovnog procesa. Značaj učešća žena u unapređenju zaustavljenih procesa pojavio se kao kritična žarišna tačka za potencijalno razbijanje sadašnjeg ćorsokaka. Međutim, i dalje nedostaje uključivanje žena u doprinos i praćenje napretka. Među intervjuisanim osobama postoji konsenzus o potrebi da se proces implementacije preoblikuje u poduhvat više odozdo prema gore, usmeren na građane. Učesnici intervjua koji traže nova rešenja i instrumente za poboljšanje monitoringa i implementacije ističu inkluzivno zajedničko praćenje, koje se sastoji od civilnog društva, žena graditelja mira, vlade i međunarodnih predstavnika. Efikasna saradnja na odvojenim i višestrukim pravcima bi takođe imala koristi od konkretnih indikatora i koraka koji angažuju lokalne zajednice na Kosovu

I. UVOD

U februaru 2023, nadovezujući se na prethodne dijaloge uz posredovanje EU, Kosovo i Srbija su postigli Briselski sporazum o normalizaciji, uz međunarodnu podršku Evropske unije i Sjedinjenih Američkih Država. Ovaj značajan sporazum dodatno je ojačan Aneksom o implementaciji potpisanim 18. marta 2023. u Ohridu. Međutim, uprkos nedavnim dostignućima (nazvanim diplomatskim pomacima), sa pitanjima koja ostaju u srži dugotrajnog spora, naknadna implementacija sporazuma naišla je na značajne izazove.

Usred stalnih problema, evidentno je da i dalje postoje značajne praznine u učešću žena u formalnim mirovnim procesima (Prvi model) i neformalnim aktivnostima izgradnje mira (Model II). U tom cilju, ovaj izveštaj ima za cilj da reši ove kritične praznine, fokusirajući se na aktivnosti na model II, s obzirom na njihov potencijalni značaj za preoblikovanje angažmana kako bi procesi bili inkluzivniji. Primarni cilj ove studije je dvojak: prvo, da posluži kao pregled uloge i potencijala žena u različitim fazama mirovnih procesa između Srbije i Kosova, i drugo, da pruži kontekstualizovano razumevanje faktora koji ograničavaju i omogućavaju uključivanje žena u mirovne procese i ponuditi strateške opcije za unutrašnje i eksterne aktere kako bi tekući procesi bili inkluzivniji.

zveštaj o politici je organizovan na sledeći način: Poglavlje I daje uvod i pregled koji postavlja izveštaj o politici u savremeni kontekst; Poglavlje II opisuje prikupljanje podataka, dizajn i metodologiju istraživanja, kao i teorijske koncepte koji se koriste za kasniju analizu. Poglavlje III predstavlja pregled literature o višestrukim mirovnim procesima i uključivanju žena. Ovaj deo se dalje oslanja na prethodne nalaze o uključivanju u sprovođenje mirovnih sporazuma. Poglavlje IV kvalitativno ispituje intervjue i nudi ključne nalaze izveštaja o uključivanju žena u mirovne procese između Kosova i Srbije. Završni deo izveštaja o politici posvećen je identifikaciji ključnih ulaznih tačaka i preporuka za praktičare izgradnje mira koje treba da razmotre u svojim naporima da učine inkluzivnije mirovne procese na Model II.

II. METODOLOGIJA

Politički izveštaj je zasnovan na – intervjuiima koje je vodio Istraživački institut za razvoj i evropske poslove (RIDEA), sa ciljem da se sagledaju prošli mirovni procesi i stekne uvid u uključivanje žena u aktivnosti na model II u mirovnim procesima između Kosova i Srbije. Prikupljanje podataka oslanjalo se na 43 strukturirana intervjua sa političkim akterima, međunarodnim akterima i nacionalnim i lokalnim akterima civilnog društva sa Kosova,

uključujući organizacije za prava žena, aktivistkinje, stručnjake i medije (većina učesnika su bile žene). Vodič za intervju je dizajniran na osnovu baze znanja Inkluzivnog mira o uključivanju aktera civilnog društva u procese mira i političke tranzicije, uključujući dva specifična analitička okvira,¹ i poslužio je kao kamen temeljac procesa prikupljanja podataka. S obzirom na to da je ovaj izveštaj fokusiran na učešće žena u procesima na model II, „uključivanje“ u studiju se posebno odnosi na učešće i uticaj različitih ženskih aktera izvan glavnih pregovaračkih strana. Intervjui su se fokusirali na različite faze prošlosti i tekuće procese. Prvo, učesnici sa znanjem i profesionalnim iskustvom osvrnuli su se na prošle mirovne procese i inicijative na model II, uglavnom fokusirajući se na ulogu žena u ovim naporima. Ova početna faza imala je za cilj identifikaciju i analizu prošlih angažmana koristeći fundamentalne koncepte diplomatije „drugog modela“, „inkluzije“ i „transfera“. Oslanjajući se na ove lekcije, intervju je prešao na trenutni kontekst i istraživao fazu implementacije, posebno fokusirajući se na uloge žena i njihove izazove. Konačno, intervjui su završeni prikupljanjem perspektiva učesnika o budućim ulaznim tačkama u izgradnju mira kako bi ih učinili inkluzivnijim.

Prikupljeni podaci su naknadno organizovani u teme putem kvalitativnog softvera za analizu sadržaja. Nakon što je kodiran uzorak od 43 strukturirana intervjuja, relevantni segmenti su ispitani korišćenjem konceptualnih alata razvijenih u okviru istraživačkih okvira smislenog uključivanja i širenja učešća. Ovaj pristup je pomogao da se identifikuju i protumače nalazi kako bi se ispunili ciljevi sledećeg izveštaja o politici. Osim toga, da bi se steklo sveobuhvatnije razumevanje, studija ispituje ne samo teme već i učestalost njihovog pojavljivanja. Završna faza analize uključivala je interne mehanizme kontrole kvaliteta organizacije revizije i povratne informacije od zainteresovanih strana.

Sledeća analiza potvrđuje ograničenja razumevanja uloge žena i uključivanja u mirovne procese između Kosova i Srbije. Biti kvalitativna studija koja odražava pristrasnost istraživača u tumačenju podataka, operacionalizaciji konceptata i njihovom proširenju na vidljive indikatore, predstavlja izazov s obzirom na subjektivnu prirodu kvalitativnog kodiranja. Uprkos ovim ograničenjima, izveštaj nudi vredne uvide za istraživače i kreatore politike ispitivanjem prethodno zanemarenih aspekata konteksta.

¹ Okvir „Modaliteta Inkluzije“; i okvir „Funkcije Izgradnje Mira Civilnog Društva“.

III. TEORIJSKI OKVIR

1. Model I Mirovni Procesi I Inkluzija Žena: Opšti trendovi

Zasnovan na nekoliko teorija političkih i mirovnih studija, termin inkluzija je evoluirao u krovni koncept koji obuhvata širok spektar praksi i politika, kao i učešće i predstavljanje različitih aktera. Iako je koncept inkluzije napredovao na mnogo načina, ovaj izveštaj eksplicitno ulazi u rodnu inkluziju. Takođe je ključno naglasiti da je uključivanje žena poslužilo kao katalizator za podsticanje učešća drugih grupa. Istraživanja u protekloj deceniji su koncipirani kako civilni akteri osim glavnih strana u sukobu mogu biti uključeni u procese mira i političke tranzicije,² a dokazi su takođe pokazali različite pozitivne uticaje koje je uključivanje žena u formalne mirovne procese imalo. Konkretno, pristup žena formalnim mirovnim pregovorima i njihov uticaj na njih povećava šanse za postizanje i sprovođenje mirovnih sporazuma.³ Verovatnije je da će mirovni sporazumi sa ženama potpisnicama proizvesti dugotrajan mir nego što one žene ne potpišu.⁴ Treće, značajno učešće žena u mirovnim procesima na model I ili II povećava verovatnoću mirovnih sporazuma, uključujući rodne odredbe.⁵

Uprkos utvrđenoj normativnoj posvećenosti uključivanju žena u mirovne i političke procese tranzicije – uglavnom zasnovanoj na dnevnom redu VPS-a usredsređenom na Rezoluciju SBUN 1325 – i sve većem broju dokaza o pozitivnom uticaju učešća žena, isključenje žena iz

² Višegodišnji Projekat „Proširivanje Učešća u Političkim Pregovorima i Implementaciji“, primenom uporedne analize 40 studija slučaja, sproveo je sveobuhvatno ispitivanje društvenog učešća i zastupljenosti u formalnim mirovnim i političkim procesima tranzicije. Istraživanje je dovelo do tipologije modaliteta inkluzije, koja obuhvata direktnu zastupljenost za pregovaračkim stolom, status posmatrača, konsultacije, inkluzivne komisije, radionice za rešavanje problema na visokom nivou (staza I.5), donošenje javnih odluka i masovnu akciju. Inkluzivna Inicijativa za Mir i Tranziciju, „Proširivanje Učešća u Političkim Pregovorima“, (Ženeva: 2011-2017), <https://www.inclusivepeace.org/project/broadening-participation/>

³ Inkluzivna Inicijativa za Mir i Tranziciju, „Proširivanje Učešća u Političkim Pregovorima“ (Ženeva: 2011-2017), <https://www.inclusivepeace.org/project/broadening-participation/> [poslednji pristup: 25. maja 2024]; Joakim Kreutz i Magda L. Cardenas, „Žene i Muškarci Koji Čine Mir: uvođenje skupa podataka o pojedincima koji posreduju (M-IND),“ *Journal of Peace Research* (2024): 1-11; Thania Paffenholz, Nick Ross, Steven Dikon, Anna-Lena Schluchter i Jackui True, „Napraviti Žene Count — Ne Samo Counting Women: Procena Uključenosti Žena i Uticaja na Mir Pretiative“, *Inkluzivna Inicijativa za Mir i Tranziciju* (The Graduate Institution of International I Razvojne studije) i UN Women (2016), www.inclusivepeace.org/wp-content/uploads/2021/05/report-making-women-count-en.pdf [poslednji pristup: 25. marta 2024]; Marie O'Reilli, Andrea O Suilleabhain i Thania Paffenholz, „Reimagining Peacemaking: Uloge Žena u Mirovnim Procesima“, Njujork: Međunarodni Institut za Mir (2015), <https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2015/06/IPI-E-pub-Reimagining-Peacemaking.pdf> [poslednji pristup: 25. marta 2024].

⁴ Laurel Stone, „Žene Koje Transformišu Konflikt: Kvantitativna Analiza Ženskog Mirotvorstva“, SSRN naučni rad (2014), <https://doi.org/10.2139/ssrn.2485242>; Jana Krause, Verner Krause i Pii Branfors, „Učešće Žena u Mirovnim Pregovorima i Trajnost Mira“, *Međunarodne Interakcije* 44, br. 6 (2018): 985–1016, <https://doi.org/10.1080/03050629.2018.1492386>

⁵ Jackui True i Iolanda Riveros-Morales, „Ka inkluzivnom Miru: Analizing Gender-Sensitive Peace Agreements 2000–2016,“ *International Political Science Review* 40, br. 1 (2019): 23-40.

mirovnih procesa je i dalje preovlađujuće. Konkretno, žene su, u proseku, činile 13 odsto svih pregovarača uključenih u formalne mirovne procese širom sveta između 1992. i 2019. Mirovni procesi sa ženama posrednicima i potpisnicama mirovnih sporazuma bili su još veći izuzetak tokom tog perioda.⁶ Štaviše, nekoliko faktora je ograničilo uticaj žena na nekoliko formalnih mirovnih procesa u koje su bile uključene (vidi dole).

Istovremeno, formalni mirovni procesi se sve više zaustavljaju ili blokiraju. Trenutno postoje samo četiri mirovna procesa pod vodstvom UN-a koji se godinama bore da postignu napredak. Stoga, istraživači i praktičari sve više dovode u pitanje prevlast tradicionalnog pregovaračkog stola za stvaranje mira i izgradnju mira.⁷ Istraživanje alternativnih prostora i pristupa stvaranju mira i izgradnji mira⁸ i ponovno razmatranje zajedničkog razumevanja inkluzije su dve ulazne tačke u ovom pogledu. Inkluzija bi se, na primer, mogla bolje razumeti kao rodna pitanja koja se rešavaju tokom pregovora, a ne samo fizičko prisustvo žena za pregovaračkim stolom.⁹ Obraćanje pažnje na različite prostore i dinamiku u igri u formalnim i neformalnim mirovnim procesima može pomoći u razumevanju i rešavanju prepreka za inkluziju žena i promovisanju uticajnih inicijativa za stvaranje mira i izgradnju mira (pogledajte pododeljak o „okviru višestruke diplomatije“ u nastavku).

Ovi faktori – nedostatak uticaja na formalno uspostavljanje mira, zajedno sa sve većom neefikasnošću i stagnacijom formalnog procesa uspostavljanja mira – postavljaju fundamentalna pitanja u vezi sa usmerenošću i korisnošću tradicionalnih pristupa inkluziji. Ovaj politički izveštaj nastoji da razmotri i ispita ova pitanja u kontekstu mirovnih napora na Kosovu (i Srbiji) i nastoji da baci svetlo na alternativne pristupe s obzirom na ove faktore i preovlađujuću dinamiku.

⁶ Savet za Spoljne Odnose „Učešće Žena u Mirovnom Procesu“, Savet za Spoljne Odnose (2020), <https://www.cfr.org/womens-participation-in-peace-processes/> [poslednji pristup: 25. mart 2024].

⁷ Jan Pospíšil, „Izgradnja Mira i Principijelni Pragmatizam,” U Upravljanju Uključivanjem u Mirovni Proces, ur. Endi Karl, ACCORD 28, Resursi za Pomirenje (2019), 18-22.; Videti takođe Esther Meininghaus, „Novi Lokalni Zaokret za Istraživanje Mirovnog Procesu na Prvom Putu: Antropološki Pristupi“, *Negotiation Journal* 37, br. 3 (2021): 325-359.

⁸ Tanja Pafenholc, „Večna Izgradnja Mira: nova paradigma za prevazilaženje linearnosti liberalne izgradnje mira“, *Journal of Intervention and Statebuilding* 15, br. 3 (2021): 367–85; Antonija Porter i Hajdi Rajli, „Izvan Vertikale: šta omogućava ženama medijatoricama da posreduju. Žene medijatorke širom Commonwealth (WMC) (2021), <https://www.c-r.org/learning-hub/beyond-vertical-what-enables-women-mediators-mediate> [poslednji pristup: 25. marta 2024]; Cedric De Coning, „Adaptive Peacebuilding”, *International Affairs* 94, br. 2 (2018): 301-317; Noah Aboueldahab, „Prak II Diplomacija: Kako Može Biti Efikasnije?“, *Bliskoistočni Savet za Globalne Poslove, Kratak Pregled* (2022), <https://mecouncil.org/wp-content/uploads/2022/09/English.pdf> [poslednji pristup: 25. marta 2024].

⁹ Andreas T. Hirblinger i Dana M. Landau, „Daring to Differ? Strategije Uključivanja u Mirotvorstvo“, *Bezbednosni Dijalog* 51, br. 4 (2020): 305-322.

2. Uključivanje tokom implementacije

Uključivanje u fazu implementacije jedna je od ključnih tema istraženih u ovom izvještaju o politici. Uspješna implementacija mirovnih sporazuma neophodna je za postizanje kvalitetnog mira, koji obuhvata izgradnju države i trajne društvene, ekonomske i političke transformacije.¹⁰ Međutim, uprkos jasnim dokazima o ključnoj ulozi implementacije u kvalitativnim i kvantitativnim studijama, značajan deo analize u izgradnji mira ima neproporcionalan fokus na fazi formalnih pregovora.

Kako se mirovni sporazumi često kritikuju zato što su elitni dogovori o podeli vlasti koji kraće traju, pogoršavaju podele i isključuju marginalizovane grupe, uključujući žene,¹¹ oni često ne uspevaju da se pozabave osnovnim uzrocima sukoba.¹² Fokus na „ko šta dobija“ i raspodela moći tokom pregovora su važni za sprovođenje odredbi. Komparativna istraživanja sugerišu da implementacija često uključuje kontinuirano ponovno pregovaranje o sporazumima, koje se dešava u mešavini formalnih i, prilično često, neformalnih pregovaračkih okruženja.¹³ Mirovni sporazumi se takođe vide kao mape puta kojima je potreban fleksibilan pristup implementaciji, a ne strogi okvir za sprovođenje promena.¹⁴ Sve veći broj dokaza sugeriše da konvencionalni model izgradnje mira prema kojem mirovni procesi napreduju od prekida vatre i kasnijih predpregovora do pregovora i konačno implementacije političkog rešenja na linearan način dovodi u zabludu.¹⁵ U stvari, faza implementacije u različitim kontekstima (uključujući sporazume između Kosova i Srbije) često se poklapa sa pregovorima i podrazumeva duge promene u političkim procesima i upravljanju.

Ova alternativna perspektiva takođe pomera analitičku jedinicu fokusa sa pregovora i dogovora na proces u kojem širok spektar aktera igra suštinsku ulogu u oblikovanju strukture društvene

¹⁰ Terrence Lions, „Implementacija Mira i Kvalitetan Mir”, u *Razumevanje Mira u Kvalitu: Izgradnja Mira Nakon Civilnog Rata*, eds. Madhav Joshi i Peter Vallensteen, Routledge, (2018):29–44.

¹¹ Vidi, na primer, Maria-Adriana Deiana, „Zadovoljiti se Rodnim Mirom? Prostori za Feminističku Mobilizaciju Grassroots u Sjevernoj Irskoj i Bosni i Hercegovini”, *Citizenship Studies* 20, br. 1(2016): 99-114; Ronan Kennedy, Claire Pierson i Jennifer Thomson, „Challenging Identity Hierarchies: Gender and Associational Power-Sharing,” *The British Journal of Politics and International Relations* 18, br. 3 (2016): 618-633; Laura Vise, „Ostavljanje po Strani 'Drugih': Isključenje Usred Uključivanja Nedominantnih Manjina u Mirovne Sporazume,” *Nacionalizam i Etnička Politika* 24, br. 3 (2018): 311-323.

¹² Rodžer Mek Ginti, „Nema Rata, Nema Mira: Zašto Toliko Mirovnih Procesata ne Uspeva da Obezbedi Mir“, *Međunarodna Politika* 47, br. 2 (2010): 145-162; Takođe pogledajte Porter i Rajli 2021.

¹³ Alekander Bramble i Thania Paffenholz, „Implementacija Mirovnih Sporazuma: od Inkluzivnih Procesata do Inkluzivnih Rezultata?“, *Program Ujedinjenih Nacija za Razvoj, Osnaženi Životi. Otporne Nacije*, Inkluzivna Inicijativa za Mir i Tranziciju, (2020), <https://www.inclusivepeace.org/wp-content/uploads/2021/05/report-inclusive-implementation-en.pdf> [poslednji pristup: 25. marta 2024].

¹⁴ Terrence Lions, „Uspješna Implementacija Mira: Planovi i Procesu,” *Peacebuilding* 4, br. 1 (2016): 71–82.

¹⁵ Paffenholz 2021. Videti Takođe Christine Bell i Jan Pospisil, „Navigacija Inkluzije u Tranziciji iz Konflikta: Formalizovano Političko Neslaganje,” *Journal of International Development* 29, br. 5 (2017): 576-593 i De Coning 2018 o odstupanjima od liberalnog modela izgradnje mira.

moći. Iako uloga inkluzije u procesu implementacije (i u smislu inkluzivnog učešća i u smislu inkluzivnih ishoda) nije dobila dovoljno pažnje od strane istraživača i praktičara, nedavni dokazi iz uporednih istraživanja podržavaju stav da inkluzivna implementacija može pomoći miru ili da se proces političke tranzicije nastavi.¹⁶

Više od pregovora, implementacija često postaje složen proces koji se odvija u mnoštvu formalnih i neformalnih okruženja, stvarajući višeslojni proces.¹⁷ Kao takav, iako su gore pomenuti modaliteti uključivanja i dalje veoma relevantni, proces implementacije – prvenstveno pošto obuhvata različite nivoe u ponovnom pregovaranju o uslovima – takođe može proširiti obim uključivanja izvan početnog stola za pregovore.

Konačno, dok žene snose najveći teret ekonomskih, društvenih i medicinskih poteškoća koje izaziva oružani sukob,¹⁸ oni takođe mogu da koriste periode eskalacije nasilja da zauzmu uticajne ekonomske i društvene pozicije u društvu koje su ranije imali muškarci.¹⁹ Međutim, tokom faze implementacije, žene često moraju da se bore sa pokušajima muškaraca da ponovo uspostave prethodno postojeći patrijarhalni poredak. Ova „patrijarhalna reakcija“ je vođena kombinacijom patrijarhalnih normi, militarizovanog ponašanja, zloupotrebe droga i alkohola, kao i olakšanog pristupa oružju.²⁰

¹⁶ Bramble i Pafenholc 2020.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Videti, na primer, Dara K. Cohen i Ragnhild Nordas, „Seksualno Nasilje u Oružanom Sukobu: Introducing the SVAC Dataset, 1989-2009,” *Journal of Peace Research* 51, br. 3: 418-428; Eran Bendavid et al., „Efekti Oružanog Sukoba na Zdravlje Žena i Dece“, *The Lancet* 397, br. 10273 (2021): 522-532; Karen Brouneus, Erika Forsberg, Kristine Hoglund i Kate Lonergan, „Teret Ratnih Udovica: Rodno Uslovljene Posledice Rata i Izgradnje Mira u Šri Lanki“, *Third World Kvarterli* 45, br. 3 (2024): 458-474; Suzan Mekej, „Efekti Oružanog Sukoba na Devojke i Žene“, *Peace and Conflict* 4, br. 4 (1998): 381-392; Kien Le i Mi Nguien, „Oružani Sukob i Težina Rođenja“, *Ekonomija i Ljudska Biologija* 39 (2020): 100921; Nathaniel Danjibo i Adebimpe Akinkuotu, „Silovanje Kao Oružje Rata Protiv Žena i Devojaka“, *Rod i Ponašanje* 17, br. 2 (2019): 13161-13173.

¹⁹ Kaitlin Webster, Chong Chen i Kile Beardslei, „Conflict, Peace, and the Evolution of Women’s Empoverment“, *Međunarodna organizacija* 73, br. 2 (2019): 255-289; Aili M. Tripp, „Var, Revolution, and the Ekpansion of Vomen’s Political Representation,” *Politics & Gender* 19, br. 3 (2023): 922-927; Ingrid V. Bakken i Halvard Buhaug, „Građanski Rat i Osnaživanje Žena”, *Journal of Conflict Resolution* 65, br. 5 (2021): 982-1009.

²⁰ Marie E. Berri, „Barriers to Vomen’s Progress after Atrociti: Evidence from Rvanda and Bosnia- Herzegovina,” *Gender & Societi* 31, br. 6 (2017): 830-853; Marie E. Berri, Iolande Bouka, and Marilyn M. Kamuru, „Implementing Inclusion: Gender Kuotas, Inekualiti, and Backlash in Kenia,” *Politics & Gender* 17, br. 4 (2020): 1-25; Sofija Klouz, „Politička naselja: ispitivanje tranzicije mira u Bugenvilu, Nepalui i Kolumbiji“, *Resursi za pomirenje* (2018), str. 11, www.c-r.org/accord/gendered-political-settlements [poslednji pristup: 25. marta 2024].

Muškarci koji koriste nasilje nad ženama zagovornici mira i ženskih prava²¹ i žene uopšteno²² ili podrivanje implementacije rodni kvota²³ sve su to primeri manifestacija patrijarhalne reakcije. Potencijalna ulazna tačka za ublažavanje patrijarhalne reakcije je primena rodni kvota uz druge privremene posebne mere (TSM) koje omogućavaju transformaciju duboko ukorenjenih patrijarhalnih normi i vrednosti. Ovo je takođe primer gde elementi usmereni ka inkluzivnom učešću mogu oblikovati inkluzivne rezultate. Ovi drugi TSM bi mogli imati oblik efikasne obuke za žene delegate u mirovnim pregovorima i tela za implementaciju ili kampanje zastupanja koje pojačavaju javnu podršku za rodne odredbe, između ostalog.²⁴

3. Faktori Procesu I Konteksta koji Omogućavaju ili Ograničavaju Uključivanje Žena

Postoji niz faktora koji mogu ili omogućiti ili ograničiti uticaj žena na mirovne i tranzicione procese. Oni se mogu grupisati u dve kategorije: prvi skup „faktora procesa“ povezan je sa načinom na koji je dizajniran proces inkluzije; drugi skup „faktora konteksta“ povezan je sa kontekstom u kome se ovo uključivanje javlja.

Devet faktora dizajna procesa koji omogućavaju ili ograničavaju sposobnost žena da učestvuju i utiču na mirovne procese su:²⁵

1. Kriterijumi i procedure izbora;
2. Procedure donošenja odluka;
3. Koalicije i zajednički stavovi;
4. Strategije transfera, komunikacije i zastupanja;
5. Stav strana u sukobu i medijatora;
6. Rano uključivanje žena u proces;
7. Struktura podrške ženama;

²¹ Julia M. Zulver, „Izdržljivost Mobilizacije Žena Tokom 'Patrijarhalne Reakcije': Slučaj iz Kolumbijskog Rekonfigurisanja Oružanog Sukoba,” *Međunarodni Feministički Časopis za Politiku* 23, br. 3 (2021): 440-462.

²² Hilari Matfess, Roudabeh Kishi, I Marie E. Berri, “Nema Sigurnosti u Brojevima: Političko Predstavljanje i Političko Nasilje Usmereno na Žene u Keniji,” *International Feminist Journal of Politics* 25, br. 3 (2022): 506-528.

²³ Zatvori 2018; Sara Niner, Deborah Cummins, Selver B. Sahin, Stella Mulder i Emily Morrison, „Političko Učešće Žena u Post-Konfliktnim Okruženjima: slučaj Timor-Leste,” *Asian Studies Review* 46, br. 2 (2022): 1-19

²⁴ Philip Poppelreuter, Alekander Bramble i Nick Ross, „Korišćenje Privremenih Posebnih Mera za Inkluzivne Procese i Ishode“, Ženeva: Inkluzivni Mir (2022), <https://www.inclusivepeace.org/wp-content/uploads/2023/03/TSM-final-Inclusive-Peace-Mar2023-UNW.pdf> [poslednji pristup: 25. marta 2024]; vidi takođe Nick Ross, „Praktični Vodič za Rodno Inkluzivni Nacionalni Dijalog“, Ženeva: Inkluzivni Mir (2022.), <https://www.inclusivepeace.org/wp-content/uploads/2023/03/National-Dialogues-final-Inclusive-Peace-Mar2023-UNW.pdf> [poslednji pristup: 25. marta 2024].

²⁵ Thania Paffenholz i dr. 2016, str. 8-9.

8. Monitoring žena i rodni odredbi;
9. Finansiranje.

Devet faktora konteksta koji utiču na inkluziju žena su:²⁶

1. Elitni otpor ili podrška;
2. Javni otkup;
3. Uticaj regionalnih i međunarodnih aktera;
4. Prisustvo jakih ženskih grupa, mreža ili pokreta;
5. Heterogenost ženskih identiteta;
6. Društveni stavovi i očekivanja u vezi sa rodnim ulogama;
7. Regionalne i međunarodne ženske mreže;
8. Postojanje prethodnih obaveza ili rodni odredbi;
9. Pripremljenost žena.

Ovi faktori procesa i konteksta odnose se na različite modalitete inkluzije i javljaju se u različitim fazama mira i procesa političke tranzicije. Određeni faktori, posebno kriterijumi i procedure odabira i donošenja odluka, mogu pomoći da se poveća broj žena koje učestvuju ili su zastupljene u mirovnom procesu. Ipak, istraživanja takođe sugerišu da povećanje u učešće/zastupljenost žena ne znači automatski značajan uticaj²⁷ Prvo, strane u sukobu ili treće strane koje podržavaju proces mogu da vide učešće žena samo kao simbolično (predstavljanje simbola). Čak i u slučajevima kada je učešće žena značajno, integrisanje rodni perspektiva u dizajn i fokus mirovnog procesa (i implementaciju eventualnih sporazuma) je često ograničeno. Drugo, nedostatak jedinstva i samo organizacije među ženama može ometati njihov kolektivni uticaj, kao što pokazuju slučajevi nepalskog (2008-2012) i jemenskog (2013) nacionalnog dijaloga.²⁸ Treće, patrijarhalni stereotipi često pokušavaju da prikažu žene delegatkinje u pregovorima kao nesposobne da učestvuju u mirovnim pregovorima i politici. Isključivanje žena delegata u mirovnim pregovorima iz neformalnih prostora za donošenje odluka dodatno je podrilo njihov uticaj na pregovore. Konačno,²⁹ društvene norme i očekivanja mogu oslabiti

²⁶ Ibid., str. 50-54.

²⁷ Vidi i Karen Elerbi, „Sedište za Stolom Nije Dovoljno: Razumevanje Suštinske Zastupljenosti Žena u Mirovnim Procesima“, *Izgradnja mira* 4, br. 2 (2016): 136-150; Sumie Nakaia, „Žene i Rodna Ravnopravnost u Mirovnim Procesima: Od Žena za Pregovaračkim Stolom do Posleratnih Strukturnih Reformi u Gvatemali i Somaliji“, *Globalno upravljanje: Pregled multilateralizma i međunarodnih organizacija* 9, br. 4 (2003): 459-476.

²⁸ Bramble I Paffenholz 2020, p. 41; Porter I Riley 2021, p. 15.

²⁹ Paffenholz i dr. 2016, str. 24 i 39-40; Denise Kostovicova i Tom Paskhalis, „Rod, Pravda i Promišljanje: Zašto Žene ne Utiču na Stvaranje Mira“, *Međunarodne Studije Kvartal* 65, br. 2 (2021): 263-276.

podršku javnosti, a same žene mogu se suočiti s ograničenjima zbog društvenih pritisaka i nedostatka kapaciteta.

U ovom kontekstu, važno je primetiti da prevelika usredsređenost na formalne mirovne procese često ometa uključivanje žena dok zanemaruje prostore i strategije koje žene koriste da utiču na manje vidljive, manje formalne načine. Prema Pafenholtcu, učesnici civilnog društva su često izostavljeni iz mirovnih pregovora zbog zabrinutosti da bi njihovo učešće moglo da zakomplikuje razgovore, da dovede do izazova izbora i da se suoči sa protivljenjem značajnih strana u sukobu.³⁰ Radikalizacija društava i relativno ograničen broj inicijativa i učesnika mogu da ometaju efikasnost inicijativa Modela II.³¹ Ovo je posebno relevantno za ovaj izveštaj, koji identifikuje trendove radikalizacije, politizacije okruženja i tenzije u procesu normalizacije. Ovo predstavlja značajne prepreke za smislenu uključivanje aktera na model II ako obim i priroda intervencija ne odgovaraju izazovima.

4. Okvir Višestruke Diplomacije

Okvir višestruke diplomatije predstavlja model za ispitivanje smislenog uključivanja žena u mirovne procese, uključujući i onaj između Kosova i Srbije. On priznaje i ocrta različite pravce (i veze između ovih modela) u izgradnji mira i uspostavljanju mira i nastavlja da ima značajnu ulogu u informisanju prakse na terenu. Formalni pregovori i razgovori na visokom nivou između sukobljenih strana obično se postavljaju u model I. Istovremeno, inicijative na model II predstavljaju radionice, sesije dijaloga i aktivnosti za rešavanje problema strateški osmišljene da ponovo izgrade poverenje i odnose među različitim zainteresovanim stranama. Njihova osnovna svrha se obično shvata kao direktan i indirektan uticaj i podržavanje tzv model I.³² Angažovanje odozdo prema gore u mirovnim procesima koji uključuju inicijative zasnovane na lokalnoj zajednici naziva se model III. Ove modeli su dizajnirane da stvore horizontalne i vertikalne veze, a novi pristupi često ističu sve veće prepoznavanje potrebe za

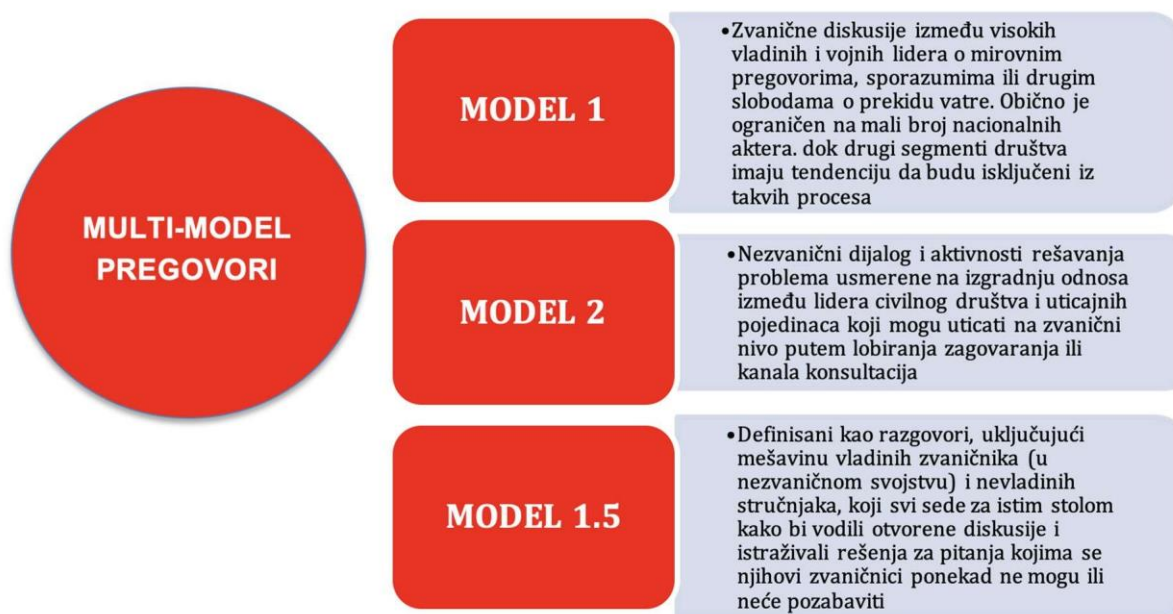
³⁰ Videti takođe Isa Mendes, „Uključivanje i Političko Predstavljanje u Mirovnim Pregovorima: Slučaj Delegacije Kolumbijskih Žrtava“, *Journal of Politics in Latin America* 11, br. 3 (2019): 272-297, str. 276.

³¹ Thania Paffenholz, „Rezime Rezultata za Projekat Usporednog Istraživanja: Civilno Društvo i Izgradnja Mira“, Centar za Konflikte, Razvoj i Izgradnju Mira Radni Dokument (2009), <https://www.graduateinstitute.ch/library/publications-institute/civil-society-and-peacebuilding-summary-results-comparative-research> [pristupljeno 13. februara 2024].

³² Thania Paffenholz i Kaitlin Hashem, „Transfer sa Drugog Koloseka Izgradnje Mira na Prvi Put za Stvaranje Mira: Fokus na Jemenu i Siriji“, Ženeva: Inkluzivni mir (2022), <https://www.inclusivepeace.org/wp-content/uploads/2023/03/TrackII-Report-final-Inclusive-Peace-Mar2023-UNW.pdf> [poslednji pristup: 25. marta 2024]; vidi takođe Heidi Burgess i Gui Burgess, „Dirigovanje Track II Peacemaking“, Institut za mir Sjedinjenih Država (2010), https://www.usip.org/sites/default/files/PMT_Burgess_Conducting%20Track%20II.pdf [poslednji pristup: 25. marta 2024]

efikasnim vezama na više nivoa, od osnovnih do formalnih pregovora. Novija teorija i praksa ističu razliku između prve i druge generacije modela II. Termin model I.5 obuhvata originalni koncept model II i šire i prepoznatljive aktivnosti izgradnje mira u formalnim i neformalnim okruženjima.³³ Sve u svemu, model na više modela, koji omogućava uključivanje šireg spektra u društvo, pojavio se kao preferirani model za izgradnju mira, što ga čini legitimnim i efikasnijim procesom.

DEFINICIJE MODELA

Infografika 1. Definicija modela zasnovanog na Modelima za Mirotvorstvo³⁴

Što se tiče konceptualizacije transfera, nedavne debate raspravljaju o tome da li model II dopunjuje ili oblikuje formalne postavke. U kontekstu procesa II modela, ideje i akcije mogu da se kreću naviše da bi uticale na pregovore o modelu I ili naniže da bi uticale na javno mnjenje. Shodno tome, razumevanje transfera je prevazišlo aktivnosti na model II koje samo podržavaju ili utiču na procese u model I. Takođe postoji razlika između insajderskih (npr. konsultacije sa donosiocima odluka) i autsajderskih (npr. uključivanje medija) strategija.³⁵

³³ Thania Paffenholz, „Civilno Društvo i Izgradnja Mira: Kritička Procjena“, u Civilno Društvo i Izgradnja Mira (Linne Rienner Publishers, 2010), <https://doi.org/10.1515/9781685856878>.

³⁴ Paffenholz I Hashem 2022.

³⁵ Ezra Cuhadar i Thania Paffenholz, „Transfer 2.0: Primena Koncepta Transfera sa Radionica na Koloseku Dva na Inkluzivne Mirovne Pregovore,” International Studies Review 22, br. 3 (2020): 651–70, <https://doi.org/10.1093/isr/viz031>; vidi takođe Julia Palmiano Federer, Julia Pickhardt, Philipp Lustenberger, Christian Altpeter i Katrina Abatis, „Beyond the Tracks? Razmišljanja o Višestrukim Pristupima Mirovnim Procesima,” Centar za Humanitarni Dijalog (2019) o proširenju razumevanja procesa Modela II.

Ističe se pet dodatnih zapažanja vezanih za transfer. Prvo, transfer ostaje dvosmislen koncept koji se akteri izgradnje mira i istraživači bore da jasno definišu. Praktični uvidi o efikasnim strategijama transfera, stoga, ostaju retki.³⁶ Drugo, zaustavljeni procesi na prvoj liniji komplikuju napore žena i civilnog društva da unaprede prvi model.³⁷ „Neformalni“ napori žena u dijalogu, kao što su šat diplomatija, posredovanje u pozadini ili mere za izgradnju poverenja, ipak su identifikovani kao ulazna tačka ka oživljavanju zaustavljenih mirovnih procesa na prvom modelu.³⁸ Ti napori takođe mogu povećati uticaj žena na formalne mirovne procese. Treće, predstavnice žena u procesima prve linije često su odvojene od „lokalnih“ žena koje rade u osetljivim područjima pogođenim sukobima. Bolje razumevanje dinamike, tenzija i prepreka u vezi sa razmjenom između žena u formalnim mirovnim pregovorima i njihovih lokalnih kolega bi pomoglo da se osmisle snažnije strategije transfera koje promovišu inkluzivne procese na prvom modelu.³⁹ Četvrto, nezavisni diplomatski napori na model II mogli bi biti efikasniji u rješavanju strukturalnih pokretača sukoba specifičnih za kontekst od formalnih mirovnih procesa, često posredovanih od strane zapadnih aktera, koji mogu dati prioritet kratkoročnim rješenjima za okončanje oružanog sukoba.⁴⁰ Tretiranje procesa na model II i model I kao ravnopravnim i udaljavanje od koncepta transfera moglo bi promovisati inkluzivnije stvaranje mira i izgradnju mira i odvojiti zavisnosti i nepredviđene situacije koje često povezuju „uspeh ili neuspeh“ procesa na model II sa naporima na model I.⁴¹ Peto, gore pomenuti trend proširenja konceptualizacije diplomatije na model II bio je pogodan za uključivanje civilnog društva u aktivnosti na model II.⁴²

5. Uključivanje Žena u Mirovne Procese Model II

Praksa izgradnje mira često je zanemarivala raznolikost unutar civilnog društva. Naglasak je često stavljen na elitno orijentisane manjinske grupe civilnog društva, koje samo delimično odražavaju širi društveni pejzaž, posebno u nezapadnim društvima u kojima političko učešće poprima različite oblike od onih obuhvaćenih zapadno liberalnom teorijom i praksom izgradnje

³⁶ Pafenholt i Hašem 2022; vidi takođe Palmiano Federer et al. 2019.

³⁷ Ibid.

³⁸ Christine Bell i Robert Forster, „Ponovno Osnaživanje Zaustavljenih Mirovnih Pregovora: Izazovi i Mogućnosti za Uključivanje Žena“, PA-Ks izveštaj, Spotlight Series, Edinburg: Akademija za Globalnu Pravdu, Univerzitet u Edinburgu (2019), <https://peacerep.org/publication/re-invigorating-stalled-peace-negotiations-womens-inclusion/> [poslednji pristup: 25. marta 2024.].

³⁹ Meininghaus 2021.

⁴⁰ Aboueldahab 2022.

⁴¹ Paffenholz i Hashem 2022.

⁴² Julia Palmiano Federer, „Ka Normativnom Zaokretu u Diplomaciji Drugog Modela? Pregled Književnosti“, *Negotiation Journal* 37, br. 4 (2021): 427-450.

mira. Iako se nedavne analize mirovnih procesa i dalje vrte oko aktivnosti političkih i vojnih elita, sve je veće priznanje potencijalnog doprinosa koji civilno društvo može dati mirovnim procesima (vidi dole).⁴³ Novi pristupi takođe naglašavaju pitanja marginalizacije, izazove koordinacije i fragmentacije u širem kontekstu.

Za razliku od obrasca marginalizacije u procesima na prvom modelu opisanim gore, žene imaju ogromnu evidenciju aktivnog angažovanja u diplomatiji na model II u cilju promovisanja pregovaračkog rešavanja oružanih sukoba. Uporedni dokazi pokazuju da je 60 posto formalnih mirovnih procesa između 1989. i 2017. bilo praćeno neformalnim mirovnim procesima. Postoje jasni dokazi za učešće ženskih grupa u 71% svih tih neformalnih mirovnih procesa.⁴⁴ Konkretno, diplomatija na model II koja je uključivala žene imala je za cilj da poboljša legitimitet formalnih mirovnih procesa, zalagala se za uključivanje žena u formalne mirovne pregovore, pratila kršenja ljudskih prava, posredovala u lokalnim sukobima i zalagala se za uključivanje prava žena u formalne mirovne sporazume, između ostalog.⁴⁵ Dijalog među ženama između sukoba je takođe pomogao da se ublaži polarizacija i stvori povoljnije okruženje za sveobuhvatne mirovne pregovore.⁴⁶

IV. KLJUČNI NALAZI

Uvod

Struktura rada predstavlja ključne nalaze izveštaja u tri odeljka koji prate tematski redosled u skladu sa okvirom uključivanja u višestruke procese, jer omogućava nijansirano istraživanje uloga i učešća žena u svakoj fazi i na različitim modelima. Prvi odeljak sadrži pregled ključnih nalaza o trenutnom kontekstu i postojećim perspektivama u vezi sa prirodom prošlih procesa Model I i model II i uloge različitih aktera. Drugi deo istražuje temu kojoj je posvećena posebna pažnja u izveštaju: uključivanje žena u različite tokove mirovnih procesa i ograničavajući proces i faktore konteksta koji potencijalno ograničavaju uticaj žena u pregovorima i

⁴³ Videti, na primer, Desiree Nilsson i Isak Svensson, "Pushing the Doors Open: Nenasilna Akcija i Uključivanje u Mirovne Pregovore," *Journal of Peace Research* 60, br. 1 (2023): 58-72.

⁴⁴ Agathe Christien, „Unaprjeđenje Učešća Žena u Mirovnim Procesima na Model II“, Georgetovn Institute for Women, Peace and Security (2020), <https://giwps.georgetown.edu/wp-content/uploads/2020/04/Good-Practices-for-Womens-Involvement-in-Track-II.pdf> [poslednji pristup: 25. marta 2024].

⁴⁵ Anjali K. Daial i Agathe Christien, „Učešće Žena u Neformalnim Mirovnim Procesima“, *Globalno Upravljanje: Pregled Multilateralizma i Međunarodnih Organizacija* 26, br. 1 (2020): 69-98.

⁴⁶ Marija Vileljas Arinjo, „Učešće Žena u Mirovnim Procesima: Drugi Stolovi“, *Međunarodni Katalonski Institut za Mir, Radni Dokument* 2010/5, str. 26-27.

implementaciji. Poslednji deo razmatra ulazne tačke i budući obim delovanja za žene praktičarke izgradnje mira i nacionalne i međunarodne zainteresovane strane.

1. Uzimanje u Obzir Lekcija Naučenih u Procesima iz Prve i Drugog Modela

1.1. Ukupna Procena Konteksta: Kritične Tačke I Procesi na Model I

Za većinu učesnika intervjua, pokretanje dijaloga između vlada Srbije i Kosova uz posredovanje EU viđeno je kao kritična prekretnica. Za druge, najkritičniji momenat datira iz Rambujeskog sporazuma (1999) i pregovora u Beču (2004-2007) ili najnovijeg procesa iz 2023. sa Briselskim sporazumom o normalizaciji (sa Ohridskim aneksom). Većina odgovora u intervjuiima takođe pridaje veliki značaj pregovorima o Zajednici opština sa srpskom većinom (ZSO), koja je postala kontroverzni kamen spoticanja za svaku stranu uključenu u faze pregovora i implementacije (za razbijanje kritičnih tačaka, v. Dodatak C).

Mnogi od izazova koji su evidentni u izgradnji mira na Kosovu iu Srbiji ponavljaju slične obrasce uočene u drugim kontekstima. Ovo potvrđuje kako su formalni mirovni procesi u poslednje vreme nailazili na nazadovanje i stagnaciju u svom pristupu. Istaknute karakteristike otkrivene u procjeni konteksta uključuju isključenost, nedostatak transparentnosti, etničku podjelu, rastuću radikalizaciju i instrumentalizaciju prošlih sporazuma i inicijativa.

Isključenost I nedostatak vlasništva u formalnim mirovnim procesima

Mirovni procesi između Kosova i Srbije su široko okarakterisani kao isključivi, bez istinskog lokalnog vlasništva. Mnogi prethodni poduhvati, koji se smatraju procesom odozgo na dole, kritikovani su zbog toga što su elitistički i nametnuti od strane međunarodnih i političkih aktera. Uprkos nekim pozitivnim rezultatima, ove ocene se široko primenjuju na dijalog koji vodi EU – „dijalog je izgrađen bez stvarne političke volje i podrške javnosti“ (Intervju 39). Ipak, dok postoji široki konsenzus o tome da procesi budu inkluzivniji, a mnogi se zalažu za otvoreniji i participativniji pristup, mišljenja se razlikuju o efikasnosti puteva za postizanje trajnih rešenja. Drugi veruju da se značajan napredak može obezbediti samo direktnim političkim pregovorima na najvišim nivoima. Povremeno, ovo se takođe pozitivno posmatra kao pružanje međunarodne podrške prethodnim naporima na izgradnji mira.

Razlika u perspektivama u vezi sa procesom koji se odvija naglašava kako su pregovori i implementacija evoluirali u višeslojnu dinamiku, sa različitim tumačenjima njegovog promenljivog kapaciteta. Što se tiče nedavnih dešavanja i sporazuma iz 2023. godine, pojavile

su se različite perspektive. S jedne strane, oni su percipirani kao pogoršavaju krizu zbog njihove dvosmislenosti u pogledu upravljanja na Kosovu i osnaživanja nedemokratskih elemenata u politici (Intervju 17) i (Intervju 1). S druge strane, smatralo se da su „holističkiji“ i da su imali potencijal da „promene igre“, nudeći širi obim za implementaciju (Intervju 26), (Intervju 20) i (Intervju 17).

Izazovi uključivanja žena u formalna okruženja Prvog Modela

Čini se da postoji konsenzus većine među učesnicima da je zastupljenost žena u procesu dijaloga nedostajala od samog početka. Uprkos određenim pravnim mehanizmima na snazi, Rezolucija UN 1325 kojom se unapređuje agenda Žene, mir i bezbednost tek treba da dobije obaveze i priznanje i da bude sprovedena (Intervju 43), (Intervju 12), (Intervju 6).⁴⁷ Prvi model nastavlja da bude proces orijentisan na muškarce gde su žene bile odsutne na pozicijama donošenja odluka pored prethodnog glavnog pregovarača, gospođe Edite Tahiri.

Odsustvo rodne perspektive u procesu dijaloga ogleda se u temama pokrenutim tokom dijaloga, koje se fokusiraju na tradicionalnu bezbednost u odnosu na ljudsku bezbednost, što se ogleda u činjenici da pitanja koja se direktno tiču žena, poput ratnog seksualnog nasilja, tek treba da se reše. biti uključeni u ove rasprave. Naglasak je stavljen na važnost postojanja žena kao predstavnika i obezbeđivanja rodno osetljivog pristupa mirovnim sporazumima. Nedostatak takvog pristupa smatra se važnim nazadovanjem u trenutnom procesu medijacije (pogledajte dole za više o uključivanju žena).

Nedostatak transparentnosti u procesima Prvog Modela

Ograničavanje pristupa informacijama predstavljalo je značajne prepreke sposobnosti civilnog društva da prati proces i informiše javnost i zajednice koje su direktno pogođene postignutim sporazumima. Štaviše, neki uočeni su problemi sa dokumentacijom i izveštavanjem o procesima i nedostatak koordinacije među akterima Model I – „pre svega, treba da postoji dijalog između kreatora dijaloga“ (Intervju 9).

Etnički odnosi I društvena kohezija

Nacrt statuta o Zajednici opština sa srpskom većinom (ZSO) na Kosovu smatra se jednim od najkontroverznijih delova mirovnog procesa. Nekoliko učesnika je izrazilo zabrinutost da uspostavlja novi (nazvan neustavan) nivo upravljanja na Kosovu, što bi moglo dovesti do

⁴⁷ Iako se čini da postoje obnovljeni napor da se pojačaju obaveze ka unapređenju VPS agende i implementaciji Rezolucije 1325.

dezintegracije (Intervju 8), (Intervju 1), (Intervju 14), (Intervju 24), (Intervju 35), (Intervju 27). Prema nekima, ASMM se smatra kritičnom tačkom u kojoj je dijalog između Kosova i Srbije skrenuo iz koloseka, uglavnom zbog nedostatka jasnoće i konsenzusa prema ASMM svih uključenih strana. Nedostatak transparentnosti, uz dvosmislenost jezika postignutih sporazuma, vidi se kao veliki problem jer ostavlja prostor za različita tumačenja u pogledu implementacije. Nedostatak konsenzusa oko pravnog statusa sporazuma postignutih bez potpisa predstavnika obe zemlje je žestoko kritikovan, jer lideri obe zemlje, pored predstavnika EU, javnosti iznose različite narative.

1.2. Sprovođenje Sporazuma između Kosova i Srbije

Većina odgovora potvrđuje da je napredak u dijalogu već neko vreme zaustavljen, a da implementacija zaostaje. Bez jasnoće o tome kako da se pozabave ovim pitanjima, ceo proces i posebno vladine obaveze ostaju dvosmisleni. Istraživanje je identifikovalo nekoliko razloga za široko rasprostranjen osećaj zastoja u vezi sa uspehom mirovnih procesa između Kosova i Srbije.

Dvosmislenost i nedostatak transparentnosti u implementaciji

Nedostatak transparentnosti u implementaciji, uključujući nacionalne programe i reforme u okviru procesa evropskih integracija, otežava odgovornost. Nespremnost vlade da se angažuje sa civilnim društvom dodatno otežava pitanje i otežava učešće građana i lokalne inicijative na lokalnom nivou. Štaviše, nedostatak transparentnosti od strane vlada Srbije i Kosova je ključni faktor za nedostatak poverenja javnosti u ovaj proces, a postoji i tenzija između etničkih zajednica jer ne razumeju koji se sporazumi postižu. Postoji zabrinutost da ne postoji istinski interes među političarima, s tim da su prethodni naponi na unutrašnjem dijalogu uglavnom bili vođeni od strane međunarodne zajednice (Intervju 5). Slučaj ASMM se pominje kao primer koji produbljuje nepoverenje zbog nedostatka transparentnosti od strane vlade. Dakle, transparentnost se vidi kao ključna u radu civilnog društva da informiše širu javnost, mobilise prihvatanje ovog procesa i spreči grupnu polarizaciju i međuetničke tenzije usled povišenih pretnji i zbog nerazumevanja značenja postignutih sporazuma.

Štaviše, važna lekcija izvučena iz regiona je da se izbegne sličan scenario kao u Bosni u smislu etničke podele i tenzija ('pobošnjavanje' Kosova). Štaviše, učesnici su izrazili zabrinutost da su druge nevećinske zajednice (osim Srba) marginalizovane, zanemarene i da nisu uključene u proces dijaloga i pomirenja. Nakon toga, skoro ¼ učesnika je izrazilo potrebu za etničkim dijalogom unutar Kosova.

Ograničena politička volja

Neki učesnici dele zabrinutost da su, s jedne strane, gubitak političke volje za sprovođenje kritičnih politika, a s druge strane, jednostrane odluke dovele do stagnacije i prekida transparentne komunikacije, umanjujući poverenje javnosti u proces. Ovo je kombinovano sa brzim političkim promenama i strukturom kosovske vlade. Neki ispitanici smatraju da postoji tendencija neusklađenosti između zahteva društva i aktivnosti civilnog društva i vlade, koja, uprkos tome što predvodi implementaciju, ne pridaje odgovarajući značaj praćenju procesa.

Smanjenje uticaja EU

Sve u svemu, čini se da međunarodni akteri imaju značajan uticaj na proces implementacije, nudeći garancije i jačajući podršku vladama i civilnom društvu na Kosovu iu Srbiji. Iako je implementacija postala deo procesa evropskih integracija, prema nekim ispitanicima, integrisanje implementacije u pristupni put EU nije dovelo do opipljivih rezultata u pogledu prevazilaženja izazova implementacije. Naročito, istovremeni pojavljivanje kodeksa u nastajanju u intervjuima pokazuje da učesnici povezuju nedostatak političke volje i nesposobnost vlade za implementaciju sa ponovljenim slučajevima kršenja, često nailazeći na neadekvatne odgovore EU.⁴⁸ Međutim, takođe bi moglo biti vredno napomenuti da neki učesnici smatraju invaziju na Ukrajinu i geopolitičke uslove kao zamah za rešavanje problema na Zapadnom Balkanu i zalaganje za sporazum 2023..

1.3. Inicijative na Model II na Kosovu i Uloga Različitih Aktera

Većina učesnika je mogla da se priseti prethodnih inicijativa koje su bile usmerene na podršku pregovorima. Prema mnogim učesnicima, procesi na model II na Kosovu dopunili su i podržali bilateralne i multilateralne pregovore na političkom nivou.

Ciljevi i funkcije

Inicijative za model II na Kosovu su igrale različite uloge u različito vreme. Ovo je posebno važno za diskusiju jer nijedna od odvojenih funkcija ne omogućava smislenu učešće žena aktera u mirovnim procesima. Umesto toga, različite funkcije i ciljevi uspostavljaju proces koji se odnosi na smislenu uključivanje žena.

Analiza pokazuje da je direktan angažman civilnog društva u procesu dijaloga bio ograničen. Radeći paralelno sa formalnim modelom I, uglavnom su pokrenuli ad hoc inicijative i

⁴⁸ EU je takođe kritikovana zbog smirivanja Srba tokom pregovora i implementacije.

inicijative zasnovane na temama, aktivnosti na pomirenju, suočavanju sa prošlošću, unutrašnjem dijalogu između kosovskih Albanaca i Srba, praćenju procesa dijaloga i implementacije, zahtevajući odgovornost vlade, i informisanje javnosti. Na Kosovu, akteri u model II, u mnogim slučajevima, imali su funkciju nadzora, pozivajući vlade na odgovornost za svoje postupke u mirovnom procesu i vršeći pritisak na političke ličnosti u Skupštini da izveštavaju o napretku (Intervju 35). Štaviše, oni su aktivno radili na povećanju transparentnosti omogućavanjem dijaloga unutar Kosova u različitim zajednicama. Najbolji primer je paralelni model II Priština-Beograd između aktera civilnog društva sa obe strane. Pored toga, model II se odnosio na postavljanje dnevnog reda podizanjem svijesti o kritičnim pitanjima koja su se često zanemarovala (kao što su nestale osobe, žrtve silovanja i dokumentacija ratnih zločina). Naglasak je na ulozi modela II u podršci formalnom procesu pregovora kroz praćenje i sprovođenje kvalitativnog rada civilnog društva, uključujući zastupanje i izveštaje o istraživanju kao deo dijaloga (pogledajte dole za više o transferu).

Izazovi

Istovremeno, retke su inicijative koje se direktno odnose na sprovođenje sporazuma. Postoji preveliko oslanjanje na donatorska sredstva, a nedostatak aktivnosti se posmatra kao problem zbog finansiranja.

Nedostatak informacija, transparentnosti i komunikacije često je ometao rad civilnog društva. Ovo je dodatno otežano prekidom komunikacije između tehničkih radnih grupa, aktivista i političkih aktera. Jedan od učesnika je čak izrazio zabrinutost zbog toga kako su OCD na Kosovu i u regionu sada manje proaktivne u pronalaženju zajedničkih rešenja u poređenju sa prethodnim naporima (Intervju 2). Ograničenja u finansiranju su istaknuta kao glavni faktor koji doprinosi smanjenoj aktivnosti civilnog društva, a samim tim ograničava mogućnosti žena i mladih da se uključe u aktivnosti izgradnje mira.

Intervjui su takođe pokazali zabrinutost u vezi sa postojećim političkim mešanjem, otporom i neuspehom da se dodeli prostor aktivnostima na model II koje ograničavaju uticaj na procese model II.

Efikasnost i uticaj na formalne procese

Kada je reč o efikasnosti prošlih akcija i doprinosu civilnog društva, skoro $\frac{1}{5}$ učesnika smatra da je bilo ograničenih napora i uticaja inicijativa koje privlače dovoljnu pažnju u društvu i političkim krugovima. Model II je bio relativno aktivniji pre 2019. Briselski sporazum se smatrao katalizatorom za više međuetničke saradnje između civilnog društva na severu Kosova

i ostatka zemlje. Nekoliko učesnika tumači prošlost kao niz propuštenih prilika za vladu i civilno društvo da postignu rezultate sa etničkim srpskim zajednicama (2015-18), što je rezultiralo smanjenjem prostora za aktivnosti na model II počevši od 2019. (Intervju 13). Drugi smatraju da su prethodne inicijative osmišljene tako da imaju ograničen uticaj na formalni mirovni proces (uključujući one o uključivanju žena) i da su bile ograničene na malu grupu aktera civilnog društva (posebno iz Prištine) (Intervju 24), (Intervju 21) , (Intervju 27). Dosadašnje umetničke i kulturne aktivnosti pominjane su kao primeri uspešnih inicijativa koje su spojile različite delove društva (Intervju 13).

O procesu prenosa sa modela II na model I postoje pomešane percepcije: pri čemu neki akteri vide uspešan transfer, iako ograničen, dok drugi ne vide nikakav uspešan transfer. Ovaj nedostatak transfera se uglavnom pripisuje vladama Kosova, Srbije i EU zbog njihovog pristupa, koji se smatra netransparentnim i neinkluzivnim za civilno društvo, žene i nevećinske zajednice. Štaviše, akcenat je na ulozi političkih dešavanja, koja negativno utiču na tekući rad civilnog društva na terenu, uz primere povećanja tenzija u situaciji na severu. Teroristički napad na Kosovsku policiju u Banjskoj često se pominje kao primer koji je zasenio dostignuća. Specifični za kosovsku vladu, izazovi se protežu i na promenu političkih predstavnika pošto nema mnogo transfera informacija i institucionalnog pamćenja, što posledično umanjuje ulogu koju imaju OCD. Nasuprot tome, specifični za srpsku vladu, izazovi se protežu na preovladavanje tekuće nacionalističke retorike, koja dodatno ometa međuetničke odnose. Pozitivni primeri prenosa odnose se na prelazak naniže – od inicijativa na model II ka javnosti (model III).

Medunarodna Podrška mirovnim procesima na Model II

Mnogi su istakli vitalnu ulogu međunarodnih pristalica u jačanju civilnog društva na Kosovu. Što se tiče međunarodne podrške, diplomatske misije su uglavnom finansirale i omogućavale aktivnosti/inicijative usmerene na međuetničku komunikaciju i saradnju. Poseban fokus je stavljen na aktivnosti i inicijative za podršku zajednici kosovskih Srba po pitanjima kao što su obrazovanje, pristup zdravstvenoj zaštiti i svakodnevna pitanja. Inicijative za model II koje su ranije bile usmerene na različite aktere sa Kosova i iz Srbije finansirala je i podržala švajcarska vlada (pružanje tehničke ekspertize, sazivanje sastanaka na modelu I.5). Još jedan međunarodni akter, Ministarstvo spoljnih poslova Švedske, izdvojeno je za svoju ulogu u podršci dijalogu na Kosovu (Intervju 13). Međutim, međunarodna podrška drugih donatora, kao što su ambasade Kvinte na Kosovu, norveška ambasada, itd. Međunarodna podrška je takođe dovela

do aktivnijeg angažovanja vlada od strane stranaka iz Beograda i Prištine (Intervju 4). Konkretno angažovanje sa nacionalnim i lokalnim akterima, u izvesnoj meri, takođe je uključivalo izgradnju koalicije kako bi se podržao zaustavljen proces i organizovali događaji sa više zainteresovanih strana (npr. Samit mira i demokratije).

2. Zastupljenost Žena Kosova i Uključivanje u Mirovne Procese

2.1. Uključivanje Kosovskih Žena u Procese na Model I

Uloga kosovskih žena u promovisanju ženskih prava, osnaživanja i političkog učešća prepoznata je među skoro svim učesnicima. Međutim, aktivna uloga i uključenost retko se protežu na direktno angažovanje u formalnim mirovnim procesima. Uobičajeni odgovor na ovo pitanje je „Ne mogu da se setim nijednog“ (Intervju 20, Intervju 33). Čak i kada se Rezolucija UN 1325 pominje kao primer formalizacije institucionalne posvećenosti uključivanju žena na različitim nivoima u mirovne procese, napori ostaju na papiru, a da se ne pretoče u implementaciju.

Konkretna imena poznata učesnicima nisu samo glavna pregovaračica, Edita Tahiri, već i ključne žene pregovaračice u Bečkom procesu i u izgradnji mira pre Briselskog procesa, uključujući i saradnju žena Kosova i Srbije. Opipljiv rad je zabeležen u zalaganju za žrtve seksualnog nasilja na Kosovu, a kao pozitivan primer je imenovanje Specijalnog izaslanika predsednika za pitanje seksualnog nasilja tokom rata. Iako je Edita Tahiri prepoznata kao istaknuta ličnost i glavni pregovarač u ranijim fazama dijaloga, postižući napredak u formalnom procesu na prvoj liniji tokom svog mandata u pregovorima, postoji zabrinutost da je Tahirijev doprinos možda bio marginalizovan ili zanemaren. Neki ukazuju i na činjenicu da su se pomaci u dijalogu dešavali u periodima kada su bile uključene žene, poput Ketrin Ešton i Federike Mogerini (sa strane EU). Od kada je gospođa Tahiri, pored indirektno uloge žena na funkciji, predsednika Osmanija i predsednice Jahjage, bilo je odsustvo žena sa kosovske strane u model I. Kada je glavni pregovarač Edita Tahiri vodila pregovore, ovo se takođe fokusiralo na konsultacije sa ženama iz različitih zajednica (Intervju 31). Iako su konsultacije tima za posredovanje pre i tokom pregovora uključivale zajednice širom opština sa srpskom i albanskom većinom, uključujući žene, one nisu proizvele efikasne mehanizme za praćenje.

Međutim, postojao je mali broj učesnika koji su se oslanjali na komparativne perspektive, rekavši da su u pogledu uključivanja žena, mirovni procesi na Kosovu (i Srbiji) bili svedoci

velikih pomaka i da bi se mogli smatrati inkluzivnijim nego u drugim kontekstima (Intervju 31), (Intervju 11) i (Intervju 4).

U kosovskoj politici, na prethodnim lokalnim i nacionalnim izborima došlo je do povećanja zastupljenosti žena zbog primene rodni kvota od 30%. Na poslednjim parlamentarnim izborima zabeležen je značajan napredak u zastupljenosti žena, pri čemu je njihov uspeh istakao smanjeno oslanjanje na kvote za obezbeđivanje poslaničkih mesta u skupštini. Ipak, zastupljenost žena bila je blizu praga. Među ispitanicima je široko rasprostranjen osećaj da iako su sistemi kvota povećali broj žena u parlamentima i kabinetima, njihovo prisustvo često ne uspeva da se prevede u smisleno učešće. Uprkos tome što zauzimaju ove pozicije, žene se mogu osećati isključeno iz pravih krugova odlučivanja. Čak se i žene na rukovodećim pozicijama u vladi i skupštini suočavaju sa poteškoćama u uticaju na dnevni red u političkim partijama i institucijama, što pokazuje trajni rodni jaz u političkim i institucionalnim okvirima. Ovo je u prilog nedavnim debatama da, iako je kvantitativna uključenost važna, samo fizičko prisustvo žena ne omogućava transformaciju patrijarhalnih struktura, ukazujući na razmatranje da bi kvote trebalo kombinovati sa drugim privremenim zaštitnim merama kako bi se postigla inkluzija

Sve u svemu, dok određeni akteri civilnog društva i žene koje su aktivno angažovane u aktivnostima na model I ili model II priznaju uloge i doprinos žena mirovnim procesima, onima koji nisu bili direktno uključeni u mirovne pregovore ili inicijative civilnog društva je izazov da se kreću kroz prošlu dinamiku i odrede specifične uloge koje su igrale žene. Sledeći pododeljak će dalje razraditi faktore koji doprinose isključenosti žena.

2.2. Ograničavajući Faktori za Uključivanje Žena

Ispitivanje veza između kodiranih segmenata u dokumentu pokazuje da su glavni ograničavajući faktori koji se više puta pominju za objašnjenje odsustva učešća žena u mirovnim procesima:

- 1) Društveni stavovi i očekivanja u vezi sa rodnim ulogama;
- 2) Stav u institucionalnim okvirima i indiferentnost države i političkih aktera;
- 3) Nedovoljna zastupljenost žena u donošenju odluka i formalnim pregovorima.

Žene se vide kao slabije i nespreme da učestvuju u dijalogu jer se to čini kao „muški proces“ (Intervju 36). Neki učesnici su izneli stavove da se mentalitet polako menja (npr. dve žene predsednice i izbor žena u Skupštini bez kvote); međutim, priznato je da žene snose veće terete

u domaćinstvu, uključujući kućne poslove i podizanje dece, što utiče na njihove karijere, uključujući i njihovo učešće u politici. Pored toga, negativna percepcija javnosti o dijalogu i javnom osporavanju utiče na oklevanje žena da se s njim povezuju, posebno zato što su više osuđivane i suočavaju se sa značajnijim negativnim posledicama od muškaraca. Elitizam je još jedno zapažanje u kojem se vlada kritikuje što je isključila žene i druge nevećinske zajednice iz procesa.

Ostali faktori koji se dosledno pojavljuju, ukazujući na ključne izazove za inkluziju, uključuju visoku političku cenu i javnu uvid u žene u poređenju sa muškarcima, negativan prikaz u medijima, nedostatak motivacije među ženskim akterima, opšti nedostatak uključenosti u društvo, nedostatak vidljivost žena aktera u mirovnim procesima i ograničen pristup ekonomskim resursima i imovini.

U sledećoj tabeli su prikazani kodovi koji se pojavljuju na osnovu učestalosti, doslednosti i povezanosti kako bi se objasnile prepreke, okarakterisane kao faktori procesa i konteksta koji ograničavaju učešće žena u mirovnim procesima:

Teme	Emergentni Kodevi
Faktori Procesa	Nedovoljna zastupljenost u donošenju odluka i formalnim pregovorima (naročito odsustvo konsultacija sa lokalnim akterima)
	Indiferentnost države i političkih aktera
	Izbor na rukovodećim pozicijama zasnovan na količini
	Barijere za žene u institucionalnom okruženju
	Odsustvo strategije uključivanja i struktura podrške
Faktori Konteksta	Društveni stavovi i očekivanja u vezi sa rodnim ulogama
	Visoka politička cena i više pažnje javnosti od muških kolega, što rezultira nedostatkom motivacije i volje za posvećenošću
	Nedostatak rodne osetljivosti
	Nedostatak vidljivosti i priznavanja doprinosa žena mirovnim

	procesima
	Ograničen pristup ekonomskim resursima i imovini

Tabela 1. 5 Najistaknutiji ograničavajući proces i faktori konteksta za uključivanje žena u mirovne procese

2.3. Uključivanje Žena na Model II I Prelazak iz Modela II na Procese Model I

Postoji opšti nedostatak znanja o prošlim inicijativama za izgradnju mira koje su bile usmerene na uključivanje žena, što pokazuje znake malog broja prethodnih napora ili nedostatka vidljivosti inicijativa koje su se ranije dešavale. Na osnovu opštih promišljanja, značajni su izazovi sa kojima se suočavaju žene koje su aktivno angažovane sa donosiocima odluka i akterima na model I na Kosovu iu Evropskoj uniji. Žene su bile angažovane u prostoru Modela II, ali su njihovi naponi i doprinosi zanemareni od strane glumaca na Model I. Žene akterke, koje su ranije bile angažovane u inicijativama za izgradnju mira, izražavaju razočaranje zbog brzog menjanja stavova pregovarača i borbe za priznanje. Ovo naglašava otpor istinskoj uključivanju, otkrivajući potrebu za kontinuiranim naporima da se uklone barijere i podstakne pravednije i zahvalnije okruženje za vitalni doprinos žena u donošenju odluka.

Ženske Mreže

Ženska Mreža Kosova

U tom kontekstu, naponi Mreže žena Kosova su stekli priznanje među različitim akterima za njihov pozitivan uticaj u zagovaranju i podsticanju uključivanja žena u prošle mirovne procese. Kao rezultat mobilizacije, žene su se konsultovale sa ključnim pregovaračima i zalagale za ravnopravnu zastupljenost u pregovorima u skladu sa Rezolucijom 1325. Pored faktora konteksta i međunarodne podrške, ova aktivna uloga pripisana je snažnoj volji žena da se samoorganizuju i posvećenost vršenju uticaja u dijalogu.

Transfer proko model na Kosovu

Dosadašnja iskustva i uvidi ukazuju na to da se prelazak sa modela II na model I pokazao izazovnim zbog poverljive prirode pregovora, nevoljnosti i ograničenja vlade da vodi diskusije i saradnje sa akterima iz model II, kao i brzih političkih promena i neefikasnosti prošlosti. Napori. Faktori poput nedovoljne zastupljenosti grupa u formalnim procesima posebno

doprinosu ovoj nepovezanosti. Mnogi ispitanici su opisali model I i model II kao paralelne procese uprkos opštem osećaju da je suštinska uloga prvog da dopuni drugi. Kada je u pitanju saradnja između državnih aktera i civilnog društva, dosadašnje iskustvo aktera civilnog društva koji su blisko saradivali sa predstavnicima Skupštine izrazilo je frustracije što su brze političke promene značajno otežale prenos znanja, stručnosti i uticaja preko modela.

Međutim, bilo je pozitivnih primera, kao što su predlozi politika, konsultacije i radionice za rešavanje problema. U određenim trenucima, civilno društvo je igralo aktivnu ulogu kroz savetodavni doprinos i učešće na sastancima za rešavanje problema zajedno sa EU (model I.5). Redovni sastanci između civilnog društva i EU dodatno su olakšali komunikaciju i razmenu. Period od 2015. do 2018. u dijalogu uz posredovanje EU takođe je nazvan „zlatnim periodom“ transfera (Intervju 14). Jedan od učesnika se prisjetio pozitivnog primjera kada su seksualno nasilje tokom rata i pitanja nestalih osoba uključena u dijalog, uglavnom kao rezultat javnog zagovaranja (Intervju 32).

Međutim, treba napomenuti da je iskustvo žena aktera civilnog društva da tokom sastanaka sa predstavnicima države razgovaraju sa akterkama, a ne da žene iznose svoje potrebe i sugestije (Intervju 32).

2.4. Uključivanje žena i Uključivanje u Implementaciju

Postoji širok spektar perspektiva o ulozi žena na Kosovu, u rasponu od ograničenog učešća žena aktera u mirovnim procesima na prvom i drugom modelu do novog liderstva žena u civilnom društvu. Međutim, kada je u pitanju implementacija posebno, kao i pregovori, direktno učešće ostaje ograničeno, a postoji i ograničeno znanje i razumevanje uključivanja žena u proces implementacije (osim Edite Tahiri kao glavnog pregovarača). Kao što je ranije pomenuto u vezi sa složenošću i višeslojnom prirodom implementacije, koja uključuje različite modalitete uključivanja, često slične kontekstu na Kosovu, on se doživljava kao proces odozgo nadole, koji odražava dinamiku moći na koju utiču društveni stavovi. Redak slučaj angažovanja žena u sprovođenju sporazuma je i unutarparlamentarni rad u vidu izjava, preporuka, pojašnjenja i mišljenja poslanica (Intervju 38). Što se tiče indirektnog angažmana u implementaciji, žene su aktivne u istraživanju i zagovaranju, ali ne postoji poznavanje inicijativa koje vode žene koje podržavaju implementaciju (Intervju 13).

3. Uključivanje Prema procesima na Kosovu

3.1. Ulazne Tačke i Strateške Preporuke za Povećanje Uključenosti Žena u Procese na Model II

Važnost uključivanja žena u unapređenje zaustavljenih procesa bila je jedna od ključnih oblasti fokusa koje su se pojavile u vezi sa potencijalnom pokretačkom snagom koja pozitivno utiče na zastoj. Što se tiče buduće uloge i doprinosa Trake II, učesnici su istakli njen potencijal da bude „informativna“ (Intervju 40), (Intervju 18), podstičući „koordinaciju“ i „saradnju“ (Intervju 27) među akterima, dok ostaju „nezavisni“ i 'neutralno' (Intervju 18). Učesnici su istakli saradnju između vlade i civilnog društva kako bi se obezbedilo pravilno predstavljanje potreba i zahteva različitih zajednica na Kosovu. Štaviše, pozivi na veću transparentnost razvoja dijaloga i postignutih sporazuma smatraju se ključnim u radu civilnog društva da informiše širu javnost, mobiliše prihvatanje ovog procesa od strane građana i spreči grupnu polarizaciju i međuetničke tenzije zbog povišenih pretnji kao rezultat nerazumevanja značenja postignutih sporazuma, posebno ASMM. Štaviše, preovladavaju pozivi na uključivanje rodne agende, sa fokusom na iznošenje pitanja ratnog seksualnog nasilja na sto za pregovore, zajedno sa pozivima na veće učešće žena u pregovaračkom timu.

Na osnovu gledišta učesnika studije i naknadne analize podataka, moguće ulazne tačke i opcije za napredovanje i rešavanje problema uključivanja žena u mirovni proces na model II i poboljšanje prelaska sa modela II na model I mogu uključivati sledeće:

- **Potrebno je ponovo razmisliti i promeniti pristup i strategije:** strategija je manje efikasna kada cilja na međunarodne aktere koji već podržavaju inkluziju. Naprotiv, postoji potreba za zagovaranjem koje cilja na domaće aktere koji imaju moć donošenja odluka. Zacrtajte i razmislite o strategijama transfera koje ciljaju na političke aktere i nove predstavnike EU
- **Lokalno vlasništvo i intersekcionalni pristup u razvoju kriterijuma uključivanja:** postoji potreba da se poboljša uključivanje različitih grupa koje će osećati vlasništvo nad procesom. Kriterijumi za inkluziju treba da obuhvataju etničke, verske, polne i starosne aspekte kako bi se omogućilo održivo i značajno angažovanje lokalnih medijatorki, žena i organizacija civilnog društva.
- **Izgradnja poverenja i pomirenje na lokalnom nivou (i povećanje lokalnog angažovanja):** civilno društvo treba da se angažuje na terenu sa srpskim manjinama (podizanje svesti i omogućavanje direktne interakcije između vlade i lokalnih

zajednica). Ovo takođe može da implicira nastavak razgovora izvan procesa koji vodi EU. U smislu postojećeg pristupa, jedan učesnik intervjuja koji radi na edukativnim i humanitarnim programima kritikovao je disperziranu i malu prirodu intervencija i predložio osnivanje istaknute krovne organizacije (kao značajnog igrača na model II) koja radi na pomirenju Srba i Albanaca (Intervju 40).

- **Poboljšanje transparentnosti i komunikacija:** budući da je jedan od najvećih problema „nedostatak transparentnosti bitno utiče na odgovarajuću organizaciju civilnog društva da utiče na implementaciju“ (Intervju 25), poboljšana komunikacija i transparentnost u procesu mogu igrati glavnu ulogu u promeni ponašanja i omogućavanju uključivanje sveobuhvatnog procesa implementacije. Ublažite komunikacijske izazove da biste poboljšali koordinaciju na svim modelima i omogućili uključivanje u implementaciju. Uzimajući u obzir poverljivost formata, poboljšana komunikacija takođe može uključivati konsultacije i razmenu između organizatora dva modela.
- **Razvijanje strategija zastupanja među kosovskim ženama graditeljicama mira:** žene graditeljice mira u model II mogu sprovesti ili insajderske strategije, koje uključuju direktnu razmenu sa posrednicima ili pregovaračkim timovima, ili strategije sa strane, koje obuhvataju pristup javnosti, angažovanje medija i napore u zagovaranju. Od suštinskog je značaja da vreme aktivnog lobiranja od strane žena aktera može da napravi veliku razliku (na primer, kosovske žene mogu da osmisle strategije i taktike zastupanja u odnosu na dolazećeg izaslanika EU)
- **Mehanizmi konsultacija između aktera iz modela I i modela II:** konsultacije, koje podržavaju pregovarači i posrednici, direktno povezuju pregovarače sa različitim zainteresovanim stranama, uključujući žene, nudeći ključnu platformu za one koji su obično isključeni iz donošenja odluka na visokom nivou da izraze svoje potrebe i zabrinutosti (na primer, dijalog koji vodi Edita Tahiri, glavna žena pregovarač sa Kosova, mogla bi da nastavi sa razgovorima angažujući druge žene). Kontinuitet u procesu može uključiti rano učešće žena u postavljanju dnevnog reda i redovnu komunikaciju, što potencijalno pomaže da se izbegnu prepreke sa kojima su se ranije suočavale žene akterke u civilnom društvu.
- **Promenite obim dnevnog reda i pozabavite se rodno osetljivim pitanjima:** nakon sagledavanja značajnog uključivanja i uticaja žena u mirovne procese između Kosova i Srbije, izveštaj zaključuje da kvantitativno prisustvo žena, čak i na rukovodećim pozicijama, nema transformativni kapacitet bez rešavanja rodno osetljivih problema

koji opstaju u formalnom i neformalne postavke. Ovo uključuje obezbeđivanje da mere adresiraju specifične ranjivosti i potrebe i muškaraca i žena. Pored toga, važno je priznati rodnu dimenziju čvrste bezbednosne politike, posebno kada se Kosovo kreće ka sprovođenju akcionih planova za žene, mir i bezbednost.

3.2. Implementacija I Praćenje

Pojavile su se različite perspektive u pogledu daljeg puta za implementaciju, odražavajući različita mišljenja o tome kako se suočiti sa postojećim izazovima. Neki učesnici su izrazili potrebu da se uvedu sankcije stranama kako bi se pozabavile kršenjem i nepoštovanjem, smatrajući ovo ključnim za očuvanje integriteta sporazuma. Osim toga, neki dele stav o potrebi međunarodnog pritiska, što podrazumeva veće angažovanje SAD ili EU i strožije uslovljavanje EU, koja bi, držeći se postojećih aranžmana, mogla da iskoristi svoj uticaj da pomeri implementaciju. Dok jedni priznaju njegovu centralnu ulogu u identifikovanju potreba na terenu, drugi smatraju da bi uloga civilnog društva trebalo da bude ograničena na praćenje, zastupanje i mere za izgradnju poverenja.

U pogledu uključivanja, postoji konsenzus o potrebi da se implementacija preoblikuje u pristup odozdo prema gore, usredsređen na građane. Ovo uključuje aktivno angažovanje sa zainteresovanim stranama, uključujući konsultacije sa ženskim organizacijama civilnog društva i predstavnicima zajednice, kako bi se osiguralo da se različiti glasovi i perspektive čuju i uključe u procese donošenja odluka. Davanjem prioriteta inkluzivnosti i negovanjem smislenog dijaloga sa ključnim zainteresovanim stranama, veruje se da naponi na implementaciji mogu biti odgovorniji na potrebe i aspiracije šire zajednice, što na kraju doprinosi većem legitimitetu i delotvornosti u postizanju održivog mira i razvoja.

Takođe je poznato da praćenje napretka u implementaciji može utrti put ka inkluzivnijem angažmanu. Opšta razmišljanja o tome kako nastaviti sa monitoringom uključuju dve različite pozicije: 1. Okvir za praćenje već postoji (uključujući mehanizam EU koji je deo procesa evropskih integracija), i oni treba da se pridržavaju i implementiraju postojeći okvir. 2. Postoji potreba za traženjem novih rješenja i instrumenata za poboljšanje procesa praćenja i implementacije, koji je netransparentan i nema alate za mjerenje uticaja, posebno na lokalnom nivou.

Predložene oblasti poboljšanja u praćenju napretka mogu potencijalno uključiti:

- **Inkluzivni zajednički nadzorni odbor:** ovo će uključiti civilno društvo, žene graditelji mira, vlade i međunarodne predstavnike iz EU i zapadnih zemalja (neke posebno naglašavaju važnost i neophodnost učešća EU u monitoringu; drugi naglašavaju lokalno vlasništvo i vitalnu ulogu žena). Akteri civilnog društva potencijalno preuzimaju vodeću ulogu u proceni potreba i izveštavaju o razvoju događaja.
- **Izrada konkretnijih i lokalizovanih indikatora za praćenje podrazumeva prilagođavanje indikatora tako da odražavaju potrebe, prioritete i kapacitete lokalnih zajednica** uz obezbeđivanje smislenog učešća i vlasništva tokom celog procesa. Ovo može uključivati redosled i definisanje indikatora za operacionalizaciju Aneksa implementacije.
- **Poboljšana saradnja vlade i civilnog društva u realnom vremenu:** smatra se da je saradnja ključna u redosledu događaja i uspostavljanju formalnih procedura. Jedno potencijalno rešenje moglo bi da bude uspostavljanje sporazuma o neotkrivanju podataka između civilnog društva i vlade kako bi se poboljšala inkluzivnost i rešilo pitanje nedostataka u transparentnosti u primeni sporazuma. Štaviše, čini se da je rano uključivanje žena u sprovođenje mirovnih sporazuma između Kosova i Srbije takođe važno, zajedno sa promovisanjem inkluzije, za uspostavljanje održivosti saradnje.⁴⁹

3.3. Angažovanje Međunarodnih Aktera za Podršku u Inkluzivnim Procesima

Postoje različita gledišta o ulozi međunarodne zajednice u guranju naprijed dijaloga i čini ovaj proces inkluzivnijim putem poziva na uključivanje žena, mladih, nevećinskih zajednica i osoba direktno pogođenih sukobom. Finansiranje civilnog društva se takođe vidi kao ključna tačka za međunarodnu podršku u mirovnim procesima; međutim, primećuje se da bi ovo učešće trebalo da ima smisla kako bi se izbeglo pružanje podrške organizacijama koje nameravaju da „označe kutije“. Iako postoji opšti cenzus da međunarodna zajednica treba da ponovo pokrene stagnirani dijalog i da bi mogla više lobirati za uključivanje žena i nevećinskih zajednica, postoji i priznanje da pritisak koji dolazi spolja nije održivo rešenje. Promene treba izvršiti unutar zemlje, a lokalno vlasništvo treba da bude uključeno u proces promovisanja inkluzije. Na primer, bilo je kritika u vezi sa komunikacijom specijalnog predstavnika EU za dijalog Beograda i Prištine sa ženskim grupama na Kosovu, pored dvostrukih standarda Evropske unije u pristupima prema Kosovu naspram Srbije. Na osnovu međunarodnih uporednih iskustava, nivo podrške, pažnje i odgovornosti međunarodnih aktera obično su ključni faktori koji

⁴⁹ Na primer, slučaj Kolumbije pokazuje da učešće žena u ranim fazama postavljanja dnevnog reda mirovnog procesa može biti efikasno da mirovni proces bude održiviji.

omogućavaju ili ograničavaju uključivanje žena, a intervjui sugerišu da bi se u ovoj oblasti moglo učiniti više.

Strateške Preporuke za Međunarodne Aktore

- Održavati konsultacije sa ženama i lokalnim akterima radi širokog učešća i zajedničkog osmišljavanja i ko-implementacije inkluzivnih procesa;;
- Podrška, finansiranje i osnaživanje lokalnih aktera (podizanje svesti, stručnost, olakšavanje njihovog učešća u donošenju odluka i formalni nivo I model);
- Promovisati dijalog unutar i među državama olakšavanjem komunikacije, formata restrukturiranja i sprovođenjem inicijativa za izgradnju poverenja;
- Nastaviti da prati praćenje napretka, uključujući poboljšanje postojećeg mehanizma EU u saradnji sa civilnim društvom na Kosovu iu Srbiji; i
- Izvršiti pritisak ili dati podsticaj političkim akterima da unaprede proces implementacije.

Veze sa Evropskim Integracijama i Uloga EU

U nastavku, intervjui imaju tendenciju da pokažu zajedničku perspektivu da su koraci ka evropskim integracijama, uprkos tome što su poduhvat praćen različitim pravnim i političkim izazovima, značajno doprineli unapređenju dijaloga između Kosova i Srbije. Zbog toga su, s jedne strane, neki isticali neophodnost striktnog uslovljavanja EU za održiv napredak tokom faze implementacije. S druge strane, postojao je drugačiji stav da integrisanje implementacije u pristupni put EU nije dovelo do opipljivih rezultata u pogledu prevazilaženja nedostataka u implementaciji. Dajući obrazloženje za svoju podršku mirovnim procesima, međunarodni akteri takođe skreću pažnju na veliki značaj unapređenja procesa za pristupanje Zapadnog Balkana EU.

IV. ZAKLJUČCI

Izveštaj je analizirao primarne podatke dobijene iz intervjua kako bi predstavio nalaze o uključivanju žena i inicijativama na model II u mirovnim procesima Kosova i Srbije. Ispitujući prošlo iskustvo i uzimajući u obzir različite perspektive, otkrio je uobičajeno identifikovane ograničavajuće faktore i buduće ulazne tačke za prilagođavanje, podršku ili dopunu tekućih napora za povećanje uključenosti žena.

Da zaključimo, nalazi o isključenju potkrepljuju pojam isključive prirode mirovnih procesa između Kosova i Srbije. Slično tome, brojni ograničavajući faktori (Odeljak 2.2) ometaju

značajno učešće žena u aktivnostima na model I i II. Dok su zastupljeni na rukovodećim pozicijama, različiti ograničavajući faktori ograničavaju njihov uticaj u prostorima model I i model II. Istovremeno, nekoliko otkrivenih slučajeva doprinosa žena, iako su često zanemareni, smatrani su značajnim u skladu sa sekundarnom literaturom o pozitivnom uticaju angažovanja žena u mirovnim procesima.

U kontekstu stalnih izazova u model I i model II, postaje kritično ponovo razmisliti o mirovnom procesu i načinu na koji se akteri angažuju i saraduju. Posebno, u svetlu postojeće dvosmislenosti u obavezama i zastoja u primeni Briselskog sporazuma, naponi na model II mogu ponuditi efikasniji put za održivu izgradnju mira i unaprediti legitimitet mirovnog procesa negovanjem osećaja vlasništva u zajednicama. Ovo takođe naglašava kritičnu važnost uključivanja kosovskih žena u odvojene i niz modela, koje su se pojavile kao ključna tačka za potencijalno izlazak iz ćorsokaka.

Izveštaj naglašava nekoliko ulaznih tačaka i opcija za unapređenje uključivanja žena u mirovni proces na model II i olakšavanje transfera na više model (predstavljeno u odeljku 3.3):

- Ponovno promišljanje i promena pristupa i strategija o inkluziji u odnosu na domaće i međunarodne aktere;
- Lokalno vlasništvo i intersekcionalni pristup u razvoju kriterijuma uključivanja;
- Promovisanje izgradnje poverenja i pomirenja na lokalnom nivou (i povećanje lokalnog angažovanja);
- Poboljšana transparentnost i komunikacija između vlade i civilnog društva na Kosovu;
- Razvijanje strategija zastupanja među kosovskim ženama graditeljicama mira;
- Uspostavljanje konsultativnih mehanizama između aktera iz modela I i modela II;
- Promena obima dnevnog reda i rešavanje rodno osetljivih pitanja.

Konačno, dok je istraživanje otkrilo različite perspektive o dosadašnjim doprinosima međunarodnih aktera unapređenju dijaloga i negovanju inkluzivnosti, ispitanici u intervjuu su izrazili potrebu za međunarodnim angažmanom (posebno Evropske unije) u podršci i osnaživanju civilnog društva i žena aktera na Kosovu.

V. PRILOZI

Dodatak A. Vodič za Intervju

Gledanje unazad/procena konteksta

1. Prekretnice i napredak

- . Koji su bili ključni momenti u prošlim mirovnim procesima? Šta je od toga konkretno dovelo do sporazuma? Da li mislite da bi nedavni sporazumi mogli da obezbede sveobuhvatniji okvir za rešavanje izazova mirovnog procesa uz posredovanje EU?
- . Kakvu su ulogu akteri civilnog društva i žene igrali u prošlim mirovnim procesima? Da li ste svesni nekih dostignuća u pogledu procesa uključivanja? Šta vidite kao izazove ili prepreke za uključivanje u ove procese do danas?

2. Pregled mirovnih procesa na Model II

- a. Molim vas, možete li mi reći o bilo kojoj inicijativi Modela II u koju ste bili uključeni? (Pitanja koja slede o tematskoj svrsi i postaviti ako je potrebno i prikladno):
 - i. Koji su bili njeni ciljevi? Šta je inicijativa suštinski podrazumevala?
 - ii. Kada je počeo ovaj projekat? Kako ste se uključili? Ko je još bio umešan? Koje telo je finansiralo projekat?
- b. Kako vidite da ove inicijative na model II doprinose rezultatima izgradnje mira? I kako vidite da su oni povezani i da utiču na napore na prvom putu? Zanima nas koncept 'transfera'. Da li ste ranije naišli na ovaj termin? (Ako učesnik nije, dajte kratko objašnjenje). Vraćajući se na projekte o kojima smo razgovarali ranije u intervjuu, da li ste planirali da postignete određene vrste transfera tokom ovih inicijativa, i u kojoj meri su oni postignuti? Gde ovo nije (u potpunosti) postignuto, šta vidite kao prepreke? Koji su akteri ili pojedinci planirali da cilja inicijativu u smislu transfera i kakvi su bili rezultati?

Faza implementacije

- 3. Koje su trenutne inicijative koje vode civili za podršku implementaciji sporazuma?
- 4. Kako su se žene uključile u ove napore povezane i radile jedna sa drugom? Da li postoje koalicije, mreže ili platforme koje su nastojale da kombinuju napore, uticaj i uticaj? Ako jeste, koje su lekcije izvučene iz ovih napora i šta vidite kao mogućnosti za dalje? Ako ne, da li postoje posebni uvidi u vezi sa „kako“ žene graditeljke mira imale (ili nisu)

međusobno komunicirale, i da li je to povezano sa vrstama rezultata inkluzije koji su viđeni do danas?

5. U kojoj meri su žene trenutno uključene u proces implementacije? Koje specifične uloge žene imaju u ovim aktivnostima (npr. liderstvo, istraživanje, zastupanje)?
6. Koje su ključne prepreke za učešće žena u mirovnim procesima na Kosovu?

Napredovati

7. Kako biste planirali implementaciju Briselskog sporazuma – koga biste uključili i kako? Da li bi se to razlikovalo od aneksa implementacije?
8. Kako biste želeli da pratite i proverite napredak – koji indikatori bi pokazali napredak? Kako biste se nosili sa bilo kakvim prekršajima?
9. U trenutnoj političkoj klimi i klimi za izgradnju mira na Kosovu, za koju se čini da ima brojne izazove, kako vidite ulazne tačke da se tekući procesi učine inkluzivnijim (fokus na regionalno i lokalno)? Koja bi, po vašem mišljenju, trebalo da bude uloga inicijativa Model II?
10. Kako međunarodna zajednica može najefikasnije da podrži ispunjenje tih ulaznih tačaka? Koji bi dodatni resursi, mehanizmi ili podrška bili potrebni da bi se postiglo veće učešće?

Dodatna pitanja:

1. Da li biste želeli nešto da dodate ili postoji nešto što nisam pitao, a što bi trebalo da imam?
2. Da li znate za bilo koju drugu zainteresovanu stranu (civilno društvo) sa kojom biste preporučili da razgovaramo za ovaj dokument o politici?

Dodatak B. Bibliografija intervjua

Intervju 1: Priština, 30.01.2024

Intervju 2: Priština, 02.02.2024

Intervju 3: Priština, 06.02.2024

Intervju 4: Priština, 08.02.2024

Intervju 5: Priština, 09.02.2024

Intervju 6: Priština, 09.02.2024

Intervju 7: Priština, 12.02.2024

Intervju 8: Priština, 12.02.2024

Intervju 9: Priština, 13.02.2024

Intervju 10: Priština, 13.02.2024

Intervju 11: Priština, 13.02.2024

Intervju 12: Priština, 13.02.2024

Intervju 13: Priština, 14.02.2024

Intervju 14: Priština, 14.02.2024

Intervju 15: Priština, 14.02.2024

Intervju 16: Priština, 15.02.2024

Intervju 17: Priština, 15.02.2024

Intervju 18: Priština, 16.02.2024

Intervju 19: Priština, 16.02.2024

Intervju 20: Priština, 16.02.2024

Intervju 21: Priština, 16.02.2024

Intervju 22: Priština, 16.02.2024

Intervju 23: Priština, 16.02.2024

Intervju 24: Priština, 16.02.2024

Intervju 25: Priština, 16.02.2024

Intervju 26: Priština, 19.02.2024

Intervju 27: Priština, 19.02.2024

Intervju 28: Priština, 19.02.2024

Intervju 29: Priština, 19.02.2024

Intervju 30: Priština, 20.02.2024

Intervju 31: Priština, 20.02.2024

Intervju 32: Priština, 20.02.2024

Intervju 33: Priština, 20.02.2024

Intervju 34: Priština, 21.02.2024

Intervju 35: Priština, 22.02.2024

Intervju 36: Priština, 23.02.2024

Intervju 37: Priština, 23.02.2024

Intervju 38: Priština, 23.02.2024

Intervju 39: Priština, 23.02.2024

Intervju 40: Priština, 26.02.2024

Intervju 41: Priština, 29.02.2024

Intervju 42: Priština, 29.02.2024

Intervju 43: Priština, 07.03.2024

Dodatak C. Distribucija kodiranih segmenata iz podataka o ključnim momentima u mirovnim procesima

